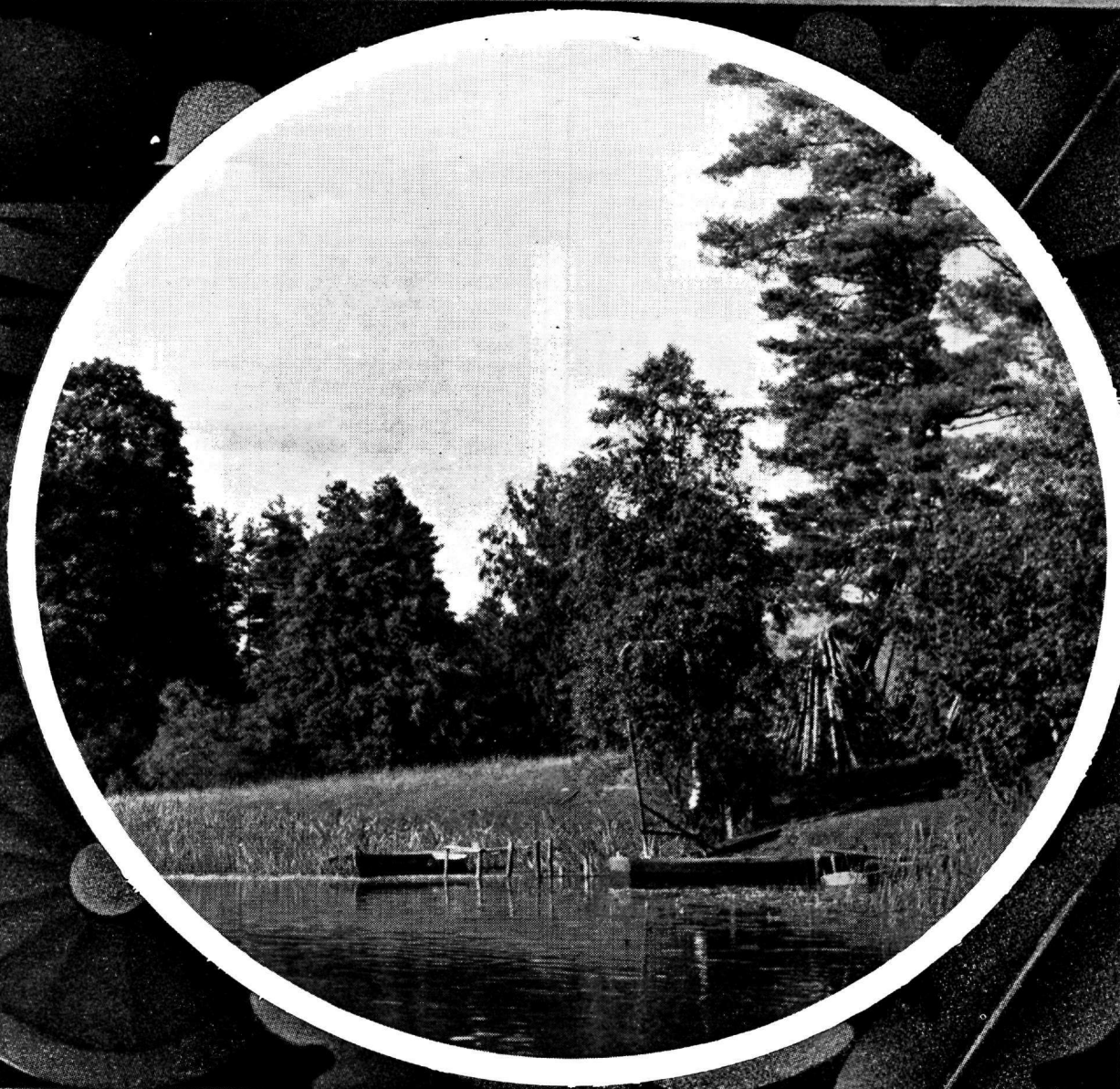

KAITSE

MANN

KODU

N° 15

1939. a.

30 senti

TOIMETUS:

Tallinnas, Kaarli t. 8, Kaitseliidu Peastaabi ruumes.

Vastutav toimetaja kolonel J. Maide
telefon 451-94.

Tegevtoimetaja: kapten A. Truuvere
telefon ametis 451-89 ja sv. 156-a,
kodus 465-01.

Väljaandja: Kaitseliidu Peastaap.
Tegevtoimetaja kõnetunnid teisipäeviti
ja neljapäeviti kella 10.00–12.00.

Kaastöö arvatakse tasu alla, kui sellele
tasundmine on peale kirjutatud. Tarvi-
tamata ja tagasisaamiseks märkimata
käsitirju alal ei hoita.

*

TALITUS:

Tallinnas, Kaarli t. 8.

Talitus on avatud iga päev kella 9–3.
Telefon 451-89.

Tellimishind aastas 6 krooni, 1/3 a. 3 kr.,
1/4 a. Kr. 1.50, kuus 50 senti.

KAITSELIIDU HÄALEKANDJA. ILMUB KAKS KORDA KUUS.

TOIMETUSE NÕUKOGU:

Kaitseliidu Peastaabi ülem kolonel
J. Maide (esimees), KL Peastaabi
Kultuur-informatsiooni jaoskonna pealik
kapten *A. Truuvere* (esimehe ase-
täitja), KL Peastaabi Õppe- ja Spordi-
osakonna pealik kolonel *A. Balder*, Tal-
linna Maleva pealik major *R. Lints*,
Pärnu Maleva pealik kol.-lt. *J. Lugus*,
Tartumaa Maleva pealik kol.-lt. *P. As-
mus*, Viru Maleva pealik kol.-lt. *G. Va-
her*, Naiskodukaitse Kultuurosakonna
vanem pr. *Juuli Steinmann*, Noorte
Kotkaste Peastaabi ülem noortemagister
J. Tedersoo, Kodutütarde esindajana
keeleteadlane prl. *Lilli Room* ja „Kaitse
Kodu!“ talituse juht majandusteadlane
R. Jukk.

Nr. 15

1939

SISUKORD:

A. P.: Mõtteid pealikute töökoormatusest.
Major H. Kitvel: Lennuvägi Hispaania
kodusõjas.

E. P.: Kaksikümneend kuus lõbusat velle
matkamas Võru- ja Petserimaal.

— Meie igapäevane leib.

— Rindesõdur jutustab.

Riitmi Sepp: Tiik ja Piisk.

— Meilt ja mujalt.

Nõuk. Vene

kõrge kvaliteediga õmblusmasin

„UNION“

rahuldab Teid täiel määral

UNION õmblusmasina ostjatel —
ilutikanduse kursused tasuta

UNION — vastutus elupõline

UNION — parandus tasuta

UNION — osad saadaval

Järelmaks võimaldatud.

Esindaja:

Naarits & Järving

Tallinn, Niguliste 14,
telefon 446-68

Kaitse Kodu!

Nr. 15

Tallinnas, 14. augustil 1939

XV aastakäik

Mõtteid pealike töökoormatusest

Sageli võib kuulda häält Kaitseliidu pealike peres, et Kaitseliidu töö suurenemise tõttu, eriti viimaseil aastail, pealikud on tööga üle koormatud. On endastmõistetav, et igal pealikul on rohkem tööd Kaitseliidu alal kui malevlasel, sest pealik on juht, kes korraldab alluvate tööd, juhib, algatab ja, kus vaja, ka ise käed külge paneb.

Kui siin võtan sõna pealike töökoormatusest, siis mõtlen selle all peamiselt üksuste pealikuid, kuna neile alluvad ja neist kõrgemad Kaitseliidu pealikud minu arvates praegu veel ei võiks kaevata töö rohkuse üle Kaitseliidus. Vaadates lähemalt, millest on tingitud üksuse pealiku töö rohkus ja mõnel juhul isegi ülekoormatus, selgub, et siin üheks põhjuseks on sageli oskamatus tööd ja tegevust korraldada nii, et see ei teeks liiga. Olen tähele pannud kahesuguseid üksuse pealikuid: ühed tahavad kõik töö ise ära teha, ilma et nad teisi, eri- ja allpealikuid, palju teha laseksid või neile ülesandeid annaksid, nagu kartes neid tülitada; teised valivad endale tublisid abilisi allpealike näol ja jaotavad töö nende vahel.

On selge, et esimesil on tööd „kõik käed täis“ ja nii mõnigi asi jääb ajapuudusel tegemata. Tüditakse varsti pealiku ametist ja, üks kahest, kas loobutakse omal soovil pealiku kohast või hakatakse töötama korraltult. Selle all kannatab aga Kaitseliidu töö, sest uue kohase pealiku leidmine on sageli aeganõudev ja kuni see leitakse, lonkab üksuses korralik tegevus.

Sellasele algajale pealikele, kes on sageli väga tubli töömees, tuleb kätte näidata töömeetod, selgitades kõikide talle alluvate pealike ülesandeid ja ka seda, et üksinda ta ei suuda iialgi kõike ise teha, vaid tal tuleb töösse rakendada kõik alluvad pealikud, kes muidu ilma eriliste ülesanneteta tunnevad end ühtlasi ka liigsetena üksuse pealike peres. Muidugi, kui allpealike kaader üksuses on nõrk ja puudulik, on üksuse pealiku esimene mure endale leida kohaseid abilisi ja esitada need maleva pealikele kohtadele kinnitamiseks.

Maksva Kaitseliidu kodukorra alusel üksuse (kompanii) pealiku lähemateks abilisteks oleksid järgmised vahetult talle alluvad pealikud: üksuse pealiku abi, rühmapealikud, sekretär, varahoidja, relvurpealik, sanitaarpealik, spordipealik ja õppepealik. Tähen-datud pealike kohused on nähtud ette KLL § 203—211 ja 220—222 ja neid siin kor-rata oleks ülearune.

See üksuse pealik, kes jaotab töö ülal-tähendatud alluvate pealike vahel, ei peaks olema eriti koormatud. Talle jääks rohkem üldjuhtimine, töö ühtlustamine, kontroll, vä-hestel salajaste dokumentide pidamine ja hoidmine, seltskondlik töö ja koostöö teiste organisatsioonidega, kuna muu töö täitjaiks oleksid enamikus teised isikud.

Kindlasti tekitab raskusi mõnes üksuses kõikide nõudeile vastavate allpealike leid-mine, kuid osa kindlasti leitakse, ja seegi on juba suureks kergenduseks, sest töö, mille tegijaks üksuse pealikul puudub vastav eri-pealik, tuleb tal sageli endal ära teha.

Igatahes ei ole loomulik nähtus, et üksuse pealik täidab ühtlasi varahoidja, relvurpea-liku, sekretäri jne. kohuseid, nagu seda sa-geli juhtub. Siin ei ole siis ka midagi imes-tada, et tööd on rohkem kui suudetakse teha. Niisugused nähtused peavad kaduma ja kao-vad, kui üksuse pealik paneb ennast pere-mehena maksma üksuses. Selleks on vaja, et üksuse pealik töötaks kõige lähemas kontak-tis oma allpealikutega, kutsuks neid aeg-ajalt kokku, arutaks nendega päevamuresid, annaks neile ülesandeid ja juhiseid tööks, ergutaks, kus vaja, ja jälgiks oma peremehe-silmaga, et kavas ettenähtud tegevus läbi viiakse. Kui aga üksuse pealik oma vähete kogemuste tõttu seda ei oska teha, siis on kõrgemate pealike kohus seda talle sel-gitada.

Otstarbeka tööjaotuse korral üksuse pea-liku töö, olgugi et see on väga laialdane ja mitmekesine, ei tohiks olla siiski praegu veel ülepeäsmatult raske.

A. P.

Hispaania kodusõjas

Ehkki maailmasõja kestes tekkis ja kiiresti arenes rida uusi relvi, on pärast maailmasõda nende hilisema arengu ja lõpliku väärtuse tegelikult katsetamiseks sõjaolukorras olnud väga vähe võimalusi. See on maksev eriti lennuväe kohta.

Itaalia-Abessiinia sõda andis meile juba teatud võimalusi hinnata kaasaja lennuväe väärtust nii hävitusrelvana kui ka vägede varustamisvahendina olukorras, kus teised veo- ning liiklemisvahendid seda teha ei suuda. Järeldused Abessiinia sõjast võivad aga olla ekslikud, kuna abessiinlasil puudus täieliselt lennuvägi ning ka nende õhukaitse korraldus oli puudulik. Seepärast võiks loota, et Hispaania kodusõda, kus mõlema poole käsutada oli võrdlemisi suurearvuline lennuvägi, peaks sel alal andma väärtuslikke õpiseid, ja tõepoolest on ka riigil, kes oma relvadega ja võitlusvahenditega on teostanud ning varustanud sõdivaid pooli, kahtlemata avanenud enneolemata võimalus nende võimete katsetamiseks. Kõrvalolijail on aga äärmiselt ras-

Raudteejaam pärast õhust pommitamist Hispaania kodusõjas

ke hankida õigeid ja täpseid andmeid üksikute väelike ja moodsate relvade tegevuse kui ka nende kasutamisest saadud kogemuste kohta, mispärast ka lennuväe osa Hispaania kodusõjas tuleb käsitleda teatava ettevaatusega.

1. SÕDIVATE POOLTE LENNUVÄED JA NENDE ORGANISATSIION.

Kodusõja puhkemise eel 1936. a. koosnes Hispaania lennuvägi 19 emamaa ja 5 asumaa (Hispaania Maroko) eskadrillist, kogusummas umbes 500 lennukiga, neist lennukõlvulisi vaid umbes 200. Ehkki lennuväe üldsuurus näib esimesel pilgul olevat võrdlemisi aukartustäratav, võib siiski, arvesse võttes lendava koosseisu madalat väljaõppe taset ja kasutamisel olnud lennukite enamiku mitteajakohasust, öelda, et Hispaania lennuväe lahingulised võimed polnud sugugi kõrged.

Kui palju lennukeid jäi kodusõja alates valitsuse ja kui palju rahvuslaste poolele, seda on usaldusväärsete andmete puudumise tõttu raske kindlaks teha. Valitsuse poolel kinnitatakse, et mässu puhkemisel 75% lennuväest ühines rahvuslastega, kuna viimaste propaganda juht 01. 01. 1937. a. tõendas, et rahvuslaste poolele jäi 22 ja valitsuse poolele 130 lennukit endisest Hispaania lennuväest. Üldiselt paistab, et kuna mässu alates osa lennukite arv muudeti lennukõlbmatuks, siis ei olnud lennukite arv kummalgi pool kuigi suur, ehkki enamused jäi nähtavasti valitsuse käsutusse.

Kõrgelt hinnates lennuväe tähtsust kaasaja sõjas alustasid mõlemad pooled kiiret lennuväe täiendamist, kasutades selleks välismaa abi, sest Hispaanial endal puudus lennutööstus. Kindral Franco hankis lennukeid ja lendavat koosseisu peamiselt Itaaliast ja Saksamaalt ning valitsus peamiselt Nõukogude Venest ja Prantsusmaalt. Oktoobris 1936. a. on mõlemal poolel umbes 200 ning detsembris 1937. a. rahvuslasil umbes 500—600 ja valitsusel umbes 400 lennukit, s. o. vahekorras umbes 3:2 vastu. Hoolimata suurist kaotustest püsisid poolte lennuväed peaaegu samal tasemel kuni sõja lõpuni, tänu pidevale lennukite juurevoolule, mis teostus nii mere- kui ka õhuteed kaudu. Lennukitüüpidest olid ülekaalus hävitajad, mida oli umbes ⅔ kogu lennukite arvust.

Kodusõjas kasutati järgmisi lennukite tüüpe (lisad nr. nr. 1, 2). Peale tabeleis loetletute oli mõlemal poolel arvatavasti ka veel palju vananenud lennukeid, mida teatavasti mitmelt poolt kokku osteti.

Valitsusväelaste lahingulennukid Hispaania kodusõjas.

Lisa nr. 1.

Lennuki tüüp	Mootori		Maksim. lennu- kiirus km/tn.	Tõusukiirus		Tegevusulatus km	Lagi m	Relvade arv		Pommide kaal kg	Meeskond	Mis aasta tüüp	Märkmeid
	võimsus HP	arv		kõrgus m	aeg min.			klp.	srtk.				
Dewoitine D-510	860	1	402	5000	6		11500	2	1		1	1935	Hävitaja
J. 15 (Chato)	650	1	360	5000	6,5	300	12000	4	—		1	1935	"
J. 16 (Moska)	650/700	1	450	5000	5,5	320	9600	2—4			1	1935	"
Curtiss													Lähemad andmed puuduvad
Loire Gourdou - Lesseure 32 C. 1													Mitmeistm. võit- luslennuk
Potez 54	550	2	335	4000	9	500	10400	3		1000	4	1934	Pommitaja
SB 2 «Katiuška»	750	2	425	5000	11,5	480		2—4	1	600	3		"
Amiot 142-M. 4	650/860	2	312	4000	14,8	480	9500	6	1	1200	4—5	1933/34	"
Bloch 200. B. N. 4.	770	2	295	4000	12,4	400	8000	4		1200	4—5	1934	"
Bloch 200 B. N. 5 (Verdun) Nataša	800/1000	2	327 220	4000	12	800	7500	3		2000	4—5	1935/36	" Lähemad andmed puuduvad

Märkmeid: $Tegevusulatus = \frac{lennuulatus}{2} - 20\%$.

Rahvuslaste lahingulennukid Hispaania kodusõjas.

Lisa nr. 2.

	Mootori		Maksim. lennu- kiirus km/tn.	Tõusukiirus		Tegevusulatus km	Lagi m	Relvade arv		Pommide kaal kg	Meeskond	Mis aasta tüüp	Märkmeid
	võimsus HP	arv		kõrgus m	aeg min.			klp.	srtk.				
Heinkel 49	750	1	310	3000	4,9	180	8300	2			1		Hävitaja
Heinkel 51	750	1	330	4000	7'8"	280	7700	2		60	1	1935	"
Heinkel 52			350								1		"
Henschel HS 123.	700	1	355	1000	1'4"	360	8400				1	1936	"
Arado 65	750	1	350	3000	5	280	7800	2			1		"
Arado 68	750	1	330	6000	16	200	7400	2		60	1	1935	"
Fiat C. R. 32	550/800	1	388	5000	9,5	320	8500	2		24	1	1933	"
Messerschmitt	950	1	460	5000	6'8"	225	8900	4	2			1936	"
B. F. W. 10			520	5000	5'1"	: 90	11400						
Heinkel 46	600	1	259	1000	2,4		5300						Pommitaja
Savoia-Marchetti S. 79.	610	3	430	3000	15	1000	7500	3		2000	4	1934/37	"
Savoia-Marchetti S. 81.	700	3	340	3000	12	600	7000	4		2000	4	1935	"
Junkers Ju 52	500	3	286	3000	17	480	5800	5		1100			"
Junkers Ju 86	780/880	2	390	1000	3,1	800			1		4—5		"
Caproni 10			250	3000	12,3		6000						"
Caproni 135	820	2	430	3000	9,2	800—1400	8000	4		600	4		"
Romeo 37	550/800	1	325	3000	5,6	520	7600	4		180	2	1934	"
Dornier 17	600/950	2	445—490	1000	3,2	600		3		800	3		"

Märkmeid: $Tegevusulatus = \frac{lennuulatus}{2} - 20\%$.

Materjalosa vaatlemisel paistab silma, et Hispaania puudusid täieliselt luurelennukid, millest võib järeldada, et luureülesandeid täitsid hävitajad ja pommitajad. See oli arvatavasti tingitud sellest, et praeguste relvastumiskavade täitmisel ei suutnud ükski sõdivaid pooli toetav riik anda küllalt häid luurelennukeid, mis oleksid olnud suutelised võitlema sõjas kasutatud hävitajatega ning oleksid olnud võimelised täita oma ülesandeid Hispaanias kasutatud õhukaitse relvade tules.

Seega siis kasutati Hispaania kodusõjas materjalosa, mis on osaliselt varustusel suurriiges või mis oma omadusilt sarnleb teistele, Hispaanias mittekasutamist

leidnud lennukitele. Selle materjalosa käsitajaks olid sõdivatel pooltel, eriti rahvuslastel, kõrge väljaõppega ja tihti ka lahingukogemustega lendurid ning tehniline personaal.

Organisatsiooniliselt on teada, et valitsusväelaste lennukid olid koondatud eskadrillidesse à 10 või 12 lennukit (olenevalt, kas on tegemist pommitus- või hävituslennukitega) ja veel 3 tagavaralennukit ning 15 lennukimeeskonda. Rahvuslaste lennuväe üksuste organisatsiooni kohta andmed puuduvad.

Mis puutub rahvuslaste lennuväe juhtimisse, siis selle kohta praegu veel midagi kindlat teada ei ole. Teatavasti olid aga seal lendureiks peamiselt sakslased

ja itaallased ning tundub, et nad olid koondatud eriüksustesse, oma juhtimisorganiga, ja neid koos ei kasutatud. Lendurite koosseis oli kirju ka valitsusväelaste lennuväes. Seal tennis hispaanlaste kõrval nähtavasti rida rahvusvahelisi seiklejaid ning eriti palju venelasi, kes näisid sinna olevat saadetud sundkorras. Lennuväe juhtimine oli valitsusväelasil tsentraliseeritud: lennuväe üksused olid täieliselt allutatud ühele lennuväe ülemale, kes omakorda allus rahvusliku kaitse peastaabiülemale; ainult väike arv üksusi oli otseselt allutatud väekoonduste ülemaile. Lennuväe ülemale esitati kõik maa- ja mereväe soovid lennuväe rakendamise kohta ja tema tegi siis juba korraldusi lennuväe tegevusse saatmiseks kogu rinde ulatuses.

Aerodroomide küsimus oli mõlemal pool lahendatud üldiselt hästi ning nende arv oli küllalt suur. Siiski esines juhtumeid, kus vihma tagajärjel tarvitamiskõlbmatuks muutunud lennuväljad takistasid lennuväe tegevust. Õhurünnakutest hoidumiseks vahetasid lennuväe üksused sageli aerodroome ja vastaspoolel oli niisama raske kindlaks teha kasutatavaid aerodroome kui see maailmasõjas oli suurtükiväe patareide asukohtade kindlakääramisega. Põhimõtteliselt asus igal aerodroomil ainult üks, harva kaks eskadrilli. Lennukid olid asetatud laiali maandumisplatsi ümber ja olid sageli paigutatud katte alla ning alati moondatud. Meeskond asus maa-aluses varjendis väljaspool aerodroomi.

Materjalosa hooldamise alalt on andmeid ainult valitsusväelaste poolelt, kus materjalosa hooldamine olevat olnud eeskujulik. Väike ja keskmine lennukite remont teostus aerodroomidel asuvates liikuvates töökodades, missuguseid igal eskadrillil oli üks; ainult suurem remont ja mootorite ülevaatus toimus tagala töökodades. Üldiselt teostus 60% kogu remondist esijärgus ja 40% tagalas.

2. LENNUVÄE KASUTAMINE SÕJAS.

a) Õhuvalitsemise küsimus.

Olenevalt lennuväe suhtelisest vähesusest ja sõjateatri suurusest ei ole Hispaania kodusõjas olnud suuremaid õhuoperatsioone. Kumbki vastaseist ei ole ka katsunud alustada võitlust absoluutse õhuvalitsemise saavutamiseks, nagu seda nõuavad õhusõja teoreetikud. Sõja kestes ei peetud järjekindlat ja jõulist võitlust vastase lennuväe hävitamiseks, püüdes tema aerodroomide, ladude, töökodade jne. purustamisega kätte võita õhuvalitsemist. Piirduti vaid osalise ja väga ajutise iseloomuga õhuülekaalu saavutamise tavaliselt ainult ühe lahingu või operatsiooni ajaks ja kohal. Sellase õhuülekaalu saamiseks koondati rindele, kus olukord seda nõudis, nii palju lennukid, kui oli võimalik vabastada teistest ülesannetest, kusjuures hävitajad olid need, mis pidid tagama õhuülekaalu ja kindlustama teistele lennuväe üksustele nende ülesannete täitmise. Nii koondasid valitsusväelased Brunete I lahingu, 06.07. — 15. 07. 1937. a., alguseks Villafranca sektorisse 100 lennukit. Rahvuslasil, kellele see löök tuli ootamatult, oli algul kohal ainult 20 lennukit, mis püüdsid takistada valitsusväelaste lennuväe tegevust, kuid juba 12.07

oli rahvuslasil teistelt rinnetelt kohale toodud umbes 100 lennukit ja samal päeval leidis aset ka üks suuriõhulahinguid kogu kodusõja kestes, millest võttis osa kuni 200 lennukit. Kuna nähtavasti kumbki pool ei saavutanud otsustavust, siis kordus samasugune õhulahing veel II Brunete lahingu ajal 18. 07. 1937. a.

Nagu juba öeldud, olid hävitajad need, mis pidid tagama teiste lennuväeliikide tööd ja kodusõja viimasel perioodil ei toimunud Hispaanias enam ühtki lennuväe aktsiooni, millest osa ei oleks võtnud või mida ei oleks taganud hävitajad.

b) Lennuväe operatiiv-strateegiline kasutamine.

Operatiiv-strateegilise eesmärgiga, s. t. teatud operatsiooni või kogu sõjakäigu mõjutamiseks, kasutati Hispaanias lennuväe õige vähe.

Kõigepealt tuleks siin mainida kindral Franco poolt lennu teel korraldatud vägede transporti Marokost Hispaaniasse, kus nelja nädala kestes lennukite kohale toodi 13.000 sõdurit ja 500 tn. mitmesugust sõjalist varustust.

Seega on kindral Franco esimese väejuhina lennu teel otsustavale kohale toimetanud võrdlemisi tähelepanuväärivaid sõjalisi jõude. Sellega ta avastas ühe uue võimaluse sõjapidamises. Peab arvama, et sellane lennuki kasutamine strateegilise veovahendina omab suurt, sõjaajaloolist tähtsust.

Edasi on teada vaid kaks markantselt operatiivse iseloomuga lennuväe kasutamise juhtumit, ja nimelt: rahvuslaste poolel — valitsusväelaste dessandi likvideerimine Mallorca saarel augustis 1936. a. ning valitsusväelaste poolel — rahvuslaste kallaletungi tagasilöömine Guadalajara rajoonis märtsis 1937. a. Mõlemal juhtumil lennuvägi otsustas kogu operatsiooni saatuse tänu sellele, et õhuülekaal oli otsustaval hetkel absoluutselt ühe poole käes.

Nimetatud operatsioonid, olles ainulaadsed ja huvitavad, väärivad seetõttu lähemat vaatlemist.

Nagu öeldud, etendas rahvuslaste lennuvägi tähtsat ja otsustavat osa valitsusväelaste Mallorca saarele teostunud dessantoperatsiooni likvideerimisel augustis 1936. a. Mallorca kui tähtsa rahvuslaste varustusbaasi likvideerimiseks teostasid valitsusväed dessantoperatsiooni 8000 mehega, laevastiku ja nõrga lennuväe toetusel. Dessant maabus edukalt, kuna saare garnison oli liig väike tugeva dessandi eemaletõrjumiseks. Olukorra päästmiseks saatsid rahvuslased Marokost kolm „Ju 52“ tüüpi pommitajat ülesandega mõne väiksema laeva kaasabil alustada võitlust dessandi vastu. Kuna dessandil puudusid täieliselt õhukaitse relvad, siis said pommitajad vabalt tegutseda. Iga lennuk heitis igakordsel pommitamisel alla kümme 100-kg või vastaval arvul väiksemaid kildpomme. Viie päeva kestes pommitati vahet pidamata valitsuse laevu ja maabunud osi, vigastati tõsiselt üht transportlaeva ja uputati üks dessantpraam 200 mehega. Tulemuseks oli see, et valitsusväe laevastik ja dessant, olles kannud võrdlemisi suuri kaotusi, lahkus Mallorca saarelt, kus sest ajast peale asus rahvuslaste lennuväe baas, mis lennukitega blokeeris

valitsusväelaste valduses olevaid sadamaid ja takistas tema laevastiku tegevust.

Mallorca operatsioon näitab kujukalt, kuidas oluline on õhukaitse korraldamine kaasaja tähtsamate sõjaliste operatsioonide kestes. Ent sellest hoolimata kordasid rahvuslased ise Guadalajara operatsiooni, märtsis 1937. a. valitsusväelaste viga ning said seetõttu veriselt kannatada.

Guadalajara lahingu nime all tuntakse operatsiooni, milles märtsikuus 1937. a. hävitati valitsusväelaste lennukite poolt rahvuslaste poole võitlevate itaallaste motoriseeritud üksused.

Kuni märtsini 1937. a. asusid Guadalajara rajoonis rindel nõrgad valitsusvägede müütsa osad ja 08. 03 pealetungi alustanud itaallased leidsid eest vaid nõrka vastupanu. 11. 03 jõudsid mõned itaallaste pataljonid, kõvendatud tankidega, Trijueque'i küla alla välja ja alles 17. 03 jõudsid Guadalajara rajooni esimesed valitsusvägede regulaarsed brigaadid. Vahepeal, alates 12. 03, tegutses itaallaste pealetungi vastu ja võitis tege-likult lahingu valitsusväelaste lennukite vastu.

Guadalajara rajoonis pealetungivad 3 itaallaste motoriseeritud diviisi, kolme tangipataljoni ja suurtükiväega, kokku 25.000 meest, toodi siia Malagast (800 km) 2000 veoautot ja asetati kallaletungi lähtealusele põhja poole La Toba-Algora joont.

Maastik tegevusrajoonis kujutab endast 5—8 km laiust platood, mis on piiratud Rio Tajuna ja Rio Henarez'i jõe orgudega. Orud on kuni 100 m sügavusega. Teedevõrk sel platool on väga armetu, on vaid üksainus maantee, mis läheb Algora'st Guadalajara'ni ja üks kõrvaltee üle Hantanar'i, Brihuega, Torijaki, kust ühineb peamaanteega. Platoo lõuna poole paralleel- teid üldse enam ei ole, kuna põhja pool on olemas veel tee mööda Rio Henarez'i jõeoru, mis Algora-Guadala- jara maanteega ühineb viimatinimetatud linna juures. See tee on Mirabueno kõrgustikul ainsaks rokaattee-ks. Seega on maastik üldiselt ebasobiv suurte motoriseeri- tud üksuste tegevuseks.

08. 03, pärast kolmetunnist suurtükiväetule ette- valmistust, alustas 2. diviisi pealetungi ja, kohtamata tugevamat vastupanu, vallutas 09. 03 õhtuks Gaja- nejos'i.

10. 03 diviisi edasi ei liikunud, oodates järele vasa- kul tiival Brihuega suunas pealetungivat 1. diviisi. 11. 03 vallutas 1. diviisi Brihuega ja 2. diviisi Trijulque'i, seega olid motoriseeritud itaalia üksused, kohtamata nimeta- misväärt vastupanu, nelja päevaga edasi jõudnud 40 km. Aeglast edasijõudmist põhjustas peamiselt teede puudus ja raske maastik. Alates 11. 03 sundis vihm itaallaste autokolonne liikuma vaid üht kõlvulist teed mööda, kus ka 1000 autost koosnev kolonn 11. 03 valit- susväe lennukite poolt avastati.

Rahvuslaste lennuk heidab alla oma surma külvavaid pomme

10. 03 oli valitsusväelasil sellesse rinde ossa, arva- tavasti Alcalá-de-Henares'i aerodroomile, koondatud 72 hävitajat, 20 rünnaku- ja 10 pommituslennukit. 12. 03 saabus lisaks veel 12 hävitajat ja 10 pommitajat, seega oli kohal kokku 124 lennukit. Rahvuslasi selle vastu oli siin kasutada umbes 80—90 lennukit.

12. 03 itaalia 2. diviisi, 20 km pikkust motoriseeri- tud kolonni, mis liikus Saragossa teed mööda, rünnati ootamatult kaks korda valitsusväelaste lennukite poolt. Rünnakud teostusid niivõld lennult, mida soodustas madal pilvitus, esimest korda 30, teine kord 40 rün- naku- ja hävituslennuki poolt, mida katsid 45 hävitajat. Rünnaku lõppedes tulistasid viimased omakorda kolonni kuulipildujaist. Kokku heideti alla ligi 500 pommi ja tulistati välja 200.000 kuulipilduja lasku. Rahvuslaste lennukite tegevusse ei astunud. Õhurünnaku tagajärjel kolonn peatus. Katsed hargneda ebaõnnestusid sõidu- kõlvatu maastiku ja rokaattee- de puudumise tõttu. Kolonnis tekkis paanika ning õhtul kohalejõudnud valit- susvägede esijärgu osad võisid lahinguta kokku korjata mahajäetud autosid, patareisid, laskemoona jne.

13. 03 ründas 28 valitsusväelaste lennukit uuesti eelmisel päeval segipaisatud kolonni, mis püüdis end korraldada ainsal tema kasutada oleval teel.

14. ja 15. 03 ebasoodsa ilmastiku tõttu rindel tege- vust ei olnud.

16. 03 ründas valitsusväelaste lennukite Brihuega't, mille ees rahvuslased avaldasid vastupanu. Rünnakut teostasid mõned rasked pommitajad ja 30 rünnakulen- nukit, kaitstud hävitajatega. Rahvuslaste hävitajate tegevus oli nõrk.

17. 03 ebasoodsa ilmastiku tõttu lennukite tegevust ei olnud.

18. 03 vallutasid valitsusväed Brihuega, mille kaits- jad olid enne demoraliseeritud kahe lennukiväerünna- kuga, mida teostas 10—15 lennukit, kaitstud 45 hävi- tajaga.

19. 03 avastas lennuvägi itaallaste üldise taandumise.

20. 03 ründas 80 valitsusväelaste lennukit rahvuslaste osade ja autode koondamiskohti põhja pool Almadron'i, Algora't ja Navalpotro't, heites alla üle 600 pommi ja tulistades kuulipildujaist 100.000 lasku, kuna 12 pommitajat ründas varustusronge Siguenza jaamas.

21. 03 jälgis lennuvägi itaalia diviiside lõplikku taandumist oma lähtepositsiooni taha.

Valitsusvägede lennuväe kaotused olid väikesed, sest rünnakud teostusid ootamatult ja rünnatavad väeosad demoraliseerusid kiiresti, pealegi soodustas ootamatust ja rünnakuid madalalt kõrgusilt halb ilm ning lõpuks olid ründavad üksused kaitstud jõuliste hävitajate koondustega.

Lõpuks peab veel tähendama, et vihma tõttu olid rahvuslaste lennuväe maandumisplastid muutunud tarvita-miskõlbmatuks ja ka neil väheseil lennukel, mis sellest hoolimata olid suutnud õhku tõusta, oli suuri raskusi kõrge, udu ja pilvedega kaetud, mäehelikliku ületamisega, mis neid võitluskohast eraldas, mistõttu rahvuslaste lennukid ei saanud oma vägesid tõhusalt abistada. Kolonnid endas puudusid aga täieliselt õhukaitse relvad, mispärast valitsusväelaste lennuvägi võis tegutseda karistamatult.

Üldiselt oli valitsusväelaste lennuväel hiilgav edu: ta oli suutnud peatada vastase pealetungi, oli vastase jõud segi paisanud ja oli lõpuks aidanud neid taandumisele sundida.

Elanikkonna demoraliseerimiseks vastase kaugemas tagalas ja kogu riigi elu segipaiskamiseks, mis olevat üks tähtsaimaid lennuväe ülesandeid, kasutati lennuväge väga vähe. Põhjuseks oli vist lennukite vähene arv, väga head õhukaitse relvad mõlemal poolel, eriti aga rahvuslasil, ning osalt ka rahvusvaheline moraalne surve ja lõpuks ka poolte endi soov hoiduda oma rahva ja tema varanduste täielisest hävitamisest.

Madridile langesid esimesed lennupommid 05. 10. 1936. a. ja siitpeale on teda, Valenciat, Barcelonat, Saragossat ja teisi linnu pommitatud korduvalt. Enne Iruni, St. Sebastiani ja Guernica vallutamist pommitati neid linnu raskesti õhust. Juulis 1938. a. pommitati ka Cartagena sadamat, kuhu oli koondatud kogu valitsusväe laevastik, kusjuures vigastada said vaid üks ristleja ja üks destroyer.

Sõja teisel poolel näis siiski vastase tagala mõjutamise püüe rohkem maad võtvat, mida osaliselt võib jä-

reldada andmeist rahvuslaste lennuväe tegevuse kohta ajavahemikul 15. detsembrist 1937. a. — 20. jaanuarini 1938. a. Selle aja jooksul olevat rahvuslased teostanud 77 õhurünnakut valitsusväelaste tagalasse, heites seejuures alla kokku 1005 pommi, mille tagajärjel sai surma 273 ja haavata 450 isikut. Seejuures on üksikuid kohti korduvalt pommitatud. Nii näit. Sagunto't ümbruskonnaga märtsi keskpaigust 1937. a. kuni jaanuari lõpuni 1938. a. 168 korda, sellest tervelt 43 korda ainult jaanuaris.

Valitsusväelased pommitasid samal ajal rida linnu rahvuslaste tagalas, heites muuseas Salamancale 8,5 tn. ja Valladolid'ile 7,5 tn. pomme.

Kõiki neid pommitamisi suuremaile elukeskusile ei ole aga teostatud lennuväe massidega, mistõttu nad on kannud ka vaid rohkem demonstratsioonide ilmet, v. a. Guernica, mis täieliselt hävitati lennuväe pommidega. Igakordsest pommitamisest, nagu näitab ka süvenemine eespooltoodud andmeisse (77 pommituslennuga alla heidetud vaid 1005 pommi, seega ühel pommituslennul ümarguselt 13 pommi. Kui üksiku pommi kaaluks arvata 250 kg, siis võis üksikust rünnakust osavõtjate lennukite arv olla umbes 4—7, kergemate pommide juures oleks lennukite arv veelgi väiksem), olevat osa võtnud 4—8 lennukit, mistõttu kahjud, kaotused ja ka pommitamiste, millega pikapeale isegi harjutakse, moraalne mõju ei ole olnud kuigi suur.

Nii on Madridi mitmekordseil pommitamisel novembris ja detsembris 1937. a. saanud surma 389 ja haavata 1703 isikut. 30. 10. 1937. a. teostunud pommitamisel sai surma 57 ja haavata 255 isikut, kuna Barcelona pommitamisel 16., 17. ja 18. märtsil 1938. a. oli surnuid üle 670 ja haavatuid üle 1200 isiku.

Üldiselt on pommituskahjude kohta käsitada olevad andmed üksteisele vastukäivad ja seega arvata-vasti ebatäpsed. Neist andmeist nähtub aga, et ohvrite arv ei ole kuigi suur ega ületa suhteliselt ohvrite arvu Londoni pommitamisel maailmasõjas. See on seletatav sellega, et pommitamisrünnakuid teostas korraka vähe lennukid ning et õhukaitserelvade kartusel pommitused teostusid suurilt kõrgusilt.

Pommide purustav mõju linnades on aga olnud õige suur, seejuures on väiksemad pommid tekitanud vaid väikest materiaalselt kahju, kuna raskemad, 150—250-kg pommid, ka suuremaid, 5—6-kordseid, maju „nagu noaga“ läbi lõikasid ja purustasid.

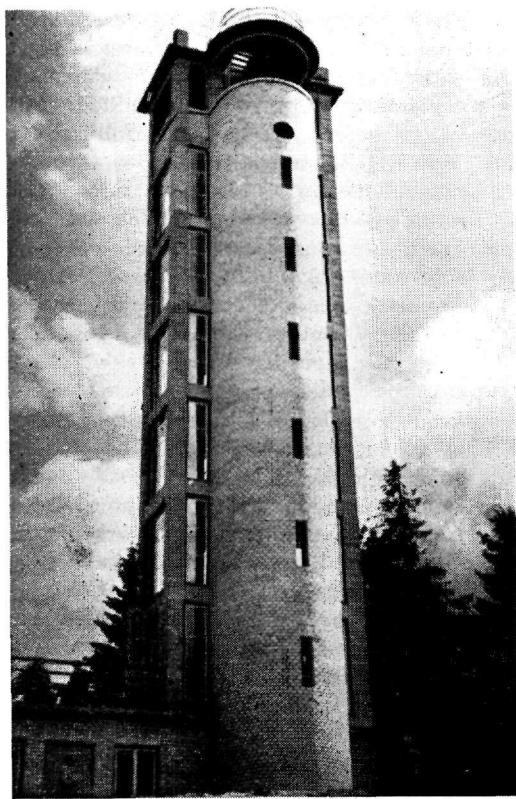
(Järgneb.)

Kakskümmend kuus lõbusat velle matkamas Võru- ja Petserimaal

Sel suvel sai Võrumaa näha võrdlemisi palju külalisi. Võru linna lähedal Kubja Kaugjärve ääres avati juba juunikuus Kotkakodu, kus on nädala ja kahe viisi suvitanud palju kotkapere noori ja nende juhte. Üle järve, Kotkakodu vastas, ilusas Rindsaare männimetsas, korraldati üleriigiline NK juhtide õppelaager ja selle lõppedes algas Võru linnas üleriigiline õppelaager õpetajaile, millest võttis osa ligemale 600 inimest. Kõik neist üritusist osavõtjad olid nõnda ütelda ametlikud Võrumaa ja Võru linna külastajad, kuid neile lisandub kaunike hulk ebaametlikke visitiööre, keda meelitasid siia Võrumaa maaliline reljeefivahelduvus ja kotkapere suvine töö ning tegevus.

Juba Võru jaamas rongilt maha tulles võis silmata sagimas rohkesti noori. Kes ootas isa-ema, kes tuttavat külla tulema. Tallinna poisid, kes mu ära tundsid, hakkasid teeujuhtideks ja nii algasime neljakesi läbi metsa teekonda Kubja Kaugjärve ääre Kotkakodusse. Kõrge männimetsa tukkadega piiratud Kaugjärv asetseb looduslikult ilusal kohal, seepärast on ta meelitanud siia ka mõned suvitajad, kuid neid

Munamäe uus äsjavalminud vaateltorn

on siiski sedavõrd vähe, et harilikul ajal valitseks siin päris idülliline vaikus ja rahu. Nüüd ei või aga seda ütelda. Elu kihab kõikjal. Ühel pool järve asuvad kotkapere noored, kuna teisel pool paikneb nende juhtide üleriigiline õppelaager. Laagri tegevus on jagatud kolme töörühma: pioneer-, side- ja matkarühm. Olles tehnilisel alal päris korralik ignorant jäi mul üle ainult vaadata ja imestada juba valmismeisterdatud rippuvaid sildu ja parvi, mille kallal askeldasid pioneerid. Samal ajal toimusid loengud suures õppetelgis sidemeestele, kuna üksikud grupid püüdsid väljas mändide all praktiliselt ära kasutada eelmisest loengust saadud teoreetilisi teadmisi. Paistis nii, et siin kihab kõikjal töö ja minusugusel logejal ei ole siin midagi peale hakata. Ent järsku rivistus laagriplatsile üles 26 bravuurset härrat matkameeste mundris ja väljus varsti laagri väravast laulu ja hõisete saatel. Matkarühm läks matkama Rõugesse ja Munamäele. Nähes sellaseid tujuküllaseid mehi hoogsalt laagri väravast maanteele siirdumas, tuli kiusatus kohe neile sappa liituda, aga kahjuks puudus mul kõige elementaarsemgi matkavarustus, seepärast pidin maha jääma. Ent see viga annab ennast parandada. Võin ju end varustada hädatarvilisega ja mõne tunni pärast neile järele minna. Nii algas minu matk esimesil päevil laagris ja hiljem kogu Võru- ja Petserimaal populaarseks saanud matkameeste kannul. Esimene tee viis Rõugesse. Rõuge kihelkond moodustab kõrgeima ja reljeefilt vahelduvaima osa Eestimaast. Võru-Rõuge maanteed mööda minnes ei ole see esialgu liig tähelepanndav, sest siin esinevad Eestimaale tavalised kõrgused kuni 60 m. Vahe seisab ainult selles, et vahelduvus on kiire ja rahutu, mis sunnib nagu ootama üllatust. Ja üllatus tuleb Rõuges. Siin ei võlu meie silma niipalju kõrgendikud või positiivsed pinnavormid kui madalikud ja orud, millede põhjas sageli võime näha maalilisi järvi. Kogu Rõuge omapära näeme kõige paremini ürgoru äärest Nuudimäelt. Siit avardub vaade kogu ümbrusele. Näeme sügavate orgude külgedel looklevaid teid, mis väänlevad siia ja sinna, otsides madalamaid kohti, näeme maalilisi metsatukki vaheldumas viljapõldudega, mille harimine järsu oru kaldal nõuab vist talumehelt akrobaatilist osavust, näeme veskeid paisjärvedega, mis paistavad sügaval orgude põhjas tumedate siluettidena, näeme siin-seal inimeste elamuid üksikute rühmadena paistvat puude vahelt, mis aina täiendavad dekoratiivset üldpilti. Rõuges ei puudu ka oma romantiline koht, mida nimetatakse Ööbikuoruks. See on vist koht, millest on esimeses järjekorras huvitatud iga Rõuget külastav turist. Tegin aleviku rahvaga tasapisi juttu sel teemal, kuid mulle vastati muiates, et Ööbikuorg olevat peamiselt

preilide huviobjekt. Kevadel sõitvat Võrust, Tartust ja isegi Tallinnast naisperet Ööbikuorgu külastama. Juhatuse järgi seadsin sammud sinnapoole, kuid varsti nägin, et Rõuge rahvas on hoolitsenud selle eest, et nende kuulsa Ööbikuoru igauks üles leiaks. Teele on üles pandud suunanäitajad. Sinna jõudes selgus mullegi, et koht on tõepoolest romantiline. Ööbikuorg on võrdlemisi järskude uurgudega sälkorg, millest allaminek võib sündida ainult inimeste poolt valmistatud astmete kaudu. Kogu oru ääred on kaetud tiheda, peaaegu läbipääsmatu metsaga, milles ülalpool domineerib okaspuu, kuna all on ainult lehtpuid näha. Oru põhjast on otsinud nagu takistuste kiuste läbipääsu sulisev Tindioja. Oja on teinud päris akrobaatilisi pingutusi, et jõuda orust välja. Ta on otsinud teed kõikjalt ja kaevanud kogu oru põhja läbi sulisevate veeniredega, et juhtida oma vett Ööbikuoru hämarusest päikesepaistelisse avarusse. Ja nüüd — kas pole see siis romantiline koht? Sügava oru põhjas, mille kallastel puud kasvavad kahelt poolt peaaegu kokku. luues all salapärase hämaruse, jookseb sulisev oja. Kohapealised noored on ehitanud ojale sillakesi ja asetanud pinke ilusamatesse kohtadesse. Istudes ühele neist pinkidest võib tõepoolest jumal teab millest unistada, eriti siis, kui ööbikud laulavad. Ent juulikuus nad vaikivad ja pealegi oli tarvis jõuda õhtuks Munamäele, seepärast hakkasin välja tüürima Ööbikuoru võlust.

Võtan koosi Rõuge kirikust mööda Haanja poole. Tee ääres on ikka näha kõrgustikke ja metsatukki, kuid üldiselt paistab esialgu maastik nagu rahunevat. Ent juba mõne kilomeetri edasi jõudnud avanes jälle silmale Võrumaa omapärane Haanja suurvõlvilise näol. Haanja mehed ei ole lasknud aga endid eksitada maapinna tujukusest, vaid on põlde rajanud isegi 30°—40° nõlvakuile. Sageli näeme kaunis järskude külgedega kuni 50-meetrilist kõrgustikku viljaväljade all olevat. Teisal aga lookleb kitsa ribana, peaaegu peenra laiussega, metsa veeru mööda ja metsa vahelt paistab kaerapõld, luues eemalt vaatajale mingisuguse iluaria illusiooni. Maastiku tujukust ja edevust silmas pidades võiks ju arvata, et see mõningal määral avaldub ka Võrumaa mehe hoonete ilmes. Aga ei. Võrulane on puhastverd eestlane. Ta on kiindunud oma nõlvakulisse maalappi samasuguse tõsise ja sünge kiindumusega nagu põhja-eestlane oma lausikmaassegagi. Sõites raudteega Põlvast Petseri poole, paistab vaguni akendest silma uusi, erksama ilmega elamuid. Mõned neist on koguni nii edevad, et paistab välja, nagu ei tahaks nad püsida proosalisel maapinnal, vaid

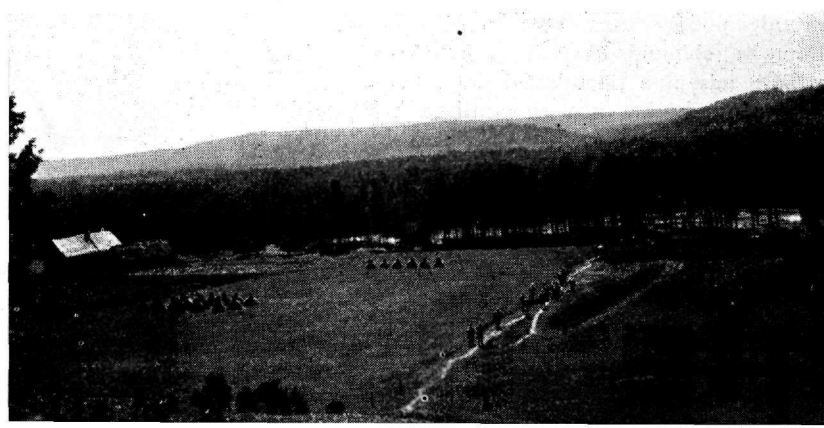
Matkajad laskumas Vašina Gorall orgu

tõusta õhku ja hõljuda kõrgemates sfäärides. Tegin sellest järelduse, et viimase kümne aasta jooksul, mil ma ei ole külastanud Võrumaad, on selle elamute ilme tugevasti muutunud. Ent üldpilt on jäänud endiseks. Raudteeäärsed majad olid nähtavasti suvilad, mis on püstitatud arhitektide kavandite järgi. Võrulane istub aga endiselt halli nukrusega oma maalilisel maalapil.

Kui eespool oli juttu elamute sarnasusest Põhja-Eesti hoonetega, siis ei või seda ütelda keele kohta. Võrulane on senini säilitanud oma murraku, olgugi et ka see avaldab kadumise tendentsi. Omavahel rääkides tarvitavad võrulased oma sujuvat murrakut, milles on nii palju pehmust, väljenduse lihtsust, tabavust ja kohalikku koloriiti. Ent võõraga rääkides katsutakse juba läbi saada kirjakeelega. Kui trehvabki mõni murrakuline sõna või väljendus vahele, siis katsub võrulane selle ruttu nagu häbenedes ära parandada. Kirjakeel surub välja selle omapäraseima murraku eesti keelest, millest on päris kahju, sest selles ei ole midagi kunstlikku ega ametlikku, vaid see tundub kodusena ja intiimsena. Jääb ainult loota, et Akadeemiline Emakeele Selts päästab selle võrulate vaimse vara eesti kultuurisalvele, andes välja murrakute sõnaraamatu.

Nüüd veel mõni sõna suurvõlvilistest, mille poolt Haanja on kõige kuulsam, sest asub ju Suur Munamägi siin kogu oma lähima ümbrusega, mis haarab ümarguselt 15 km² pindala. See on üks kenimaid ostmoreen-maastikke Eestis, mis veetleb rändajaid oma rahutu reljeefi, kõrgete, enamasti metsastunud mägede ja lohkudesse peitunud järvedega. Sama mitmekesisus peegeldub ka põldude ja asulate rühmituses. Metsasalude vahel, mis asetsevad kuplite tipudel ja järskudel veergudel, leidub vähemate kühmade otsas asulate väikesi rühmi, millele läheduses lohu põhjas peegeldub vaikne ja idülliline järveke. Rohelistel mäekülgedel näeme eemalt looklemas mingisuguseid valgeid ribasid. Need on kitsad külateed või ka maanteed, mis otsivad madalamat kohta ja laugemat veeru ülestõusmiseks. Kuid silmapiiri avarus vaheldub kaleideskoobilise kiirusega. Mõnisada sammu mäeveerust allapoole me ei näe enam kümne meetri kauguselegi. Ent taas tõuseme ja meile avaneb vaade kümnete kilomeetrite kaugusele. Selletüübilit maastikupilti, mis paneb otse jahmatama võngeterohkusega, näeme Võru-Haanja teel Raudsepa küla juures. Kõige laiemat vaatepiiri saab näha muidugi Munamäelt, kuid kahjuks juulikuus käisid uues kivist vaatetornis, mille kõrgus on 24 m, põranda tsementerimise tööd ja seetõttu oli ta võrastele suletud. Munamäe pinnalt võib aga ainult taevast näha, sest mägi on kaetud tiheda metsaga.

Kolades õhtu eel ringi Haanja ümbruses hakkasid varsti ümbruskonna metsasalude ja kõrgustike kontuurid tuhmuma. Päike oli vajunud suurvõlvilise taha. Mida muud kui tarvis minna matkaväsimust puhkama külalislahkesse Turistide Kodusse, et hommikul õigel ajal järele jõuda laagri matkarühmale. Hoolimata ruttamisest tuli hommikul siiski bussi abi tarvitada, et õigeks ajaks kohal olla. Kuid peab tähendama, et bussisõit ei ole Haanja teel lõbus, sest sageli on vä-

hegi kiirema sõidu juures mäest alla ümberkukkumise võnkeid tunda. Kui keegi proua sellast kartust avaldas, garanteeris bussijuht lõbusalt naerdes proua elusalt ja tervelt kohale viia. Aga kerge see juhtimine ei näi olevat. Rooliratas näib nagu tegevast alalõpmata 360° ringe, kuna käikude vahetus sünnib iga minuti või paari tagant. Kõige selle juures ei ole sageli kaugemale teed ette näha kui neli-viis meetrit. See tee ei suiguta, nagu moodsad nõorsirged autoteed, vaid võtab juhul pea märjaks.

Kohale jõudsin õigeaks ajaks, sest matkarühm juba rivistus laagriplatsil pikale matkale minekuks. Mis siis muud kui lauldi mulle kooris „tere-tere“ ja sellega olin rühma vastu võetud. Nüüd algas aga tee mitte mööda maanteed, vaid metsa- ja põlluaarseteid teid kaudu Vastseliina poole. Õieti öelda matkamehel on maantee ja raudtee kõige igavamad teed. Lähivad ju mõlemad harilikult kõige kulunumaist ja igavamaist kohtadest läbi. Pealegi, milleks meile maanteed? Oli ju rühmas üle kogu Eesti mehi koos, kes oma kodukihelkonda tundsid. Avaldati koguni arvamist, et rühm võiks sellases koosseisus kogu Eesti metsad ja põllupeenrad läbi matkata. Mitte ükski kodumaatundjaist ei koosnenud rühm, vaid siin leidsid spetsialiste kõikidelt aladelt. Oli siin floriste, kes püüdsid kindlaks määrata iga lille ja taime nime, oli õige suure repertuaariga laulumehi, kes igal võimalikul ja võimatul juhtumil laulu löid, oli teravmeel-seid naljahambaid, kes ei väsinud oma üleemeeliku-sega matkajate tuju erksuma hoidmast, oli lõpmatute tagavaradega anekdootide jutustajaid, oli ka sellaseid mehi, kes taga käies sageli hõiksid: „Kuhu te jooksete! Tasem!“ Ja lõpuks, kui kõrvetav päike ja väsimus kõigil suud kinni pani, siis otsis Suupilli-Ott oma pilli ja mängis lõbusa loo, mida varsti teised lauluga saatsid.

Paaritunnilise matka järele jõudsimel Verijärve juure. See järv paistab olevat õieti metsajärv, kuid evib Võrumaa järvedele omase kallastiku. Ühel pool 50–60-meetri kõrgune järsk kallas suundub teisel pool järve madalikkku. Verise nime olevat see järv saanud sellest, et omal ajal kutsar olevat uputanud siia ära tigea ja riika mõisniku. Ta rakendanud hobused vankri eest lahti ja lükanud sõidukis magava paruni järsust järvekaldast alla. Rahvas räägib, et veel praegugi kuuvalgel ööl paistvat sõiduk veest, kuna paruni vaim sageli ratsutavat teiselpool kaldal valgel hobusel. Mõni kilomeeter Verijärvest edasi siirdusime maanteele. Siit hakkasime tüürima Holsta poole, kus oli ette nähtud lõuna.

Varsti jõudsimel Kolereino mäele, millest avaneb ühelt poolt tore vaade Holsta ürgorule ja teiselt poolt paistavad võimsaina sinises vines Haanja suurkupid.

Laskusime mäest alla ürgoru poole ja olimegi varsti Holsta vana kõstri juures, kus kinnitasime keha, suplesime Holsta jões ja algasime reisi Vastseliina poole. Holsta asub õieti Rõuge ja Vastseliina kihelkondade piiril. Viimase kihelkonna tsentrumis Vastseliina alevis pidi lõppemagi meie tänane matk. Sel teel võib silma vaade Jüraski mäelt Võru-Piisa ürgorgu. Üldiselt on maastik niisama elav kui Rõugegi

kihelkonnas. Valitsevateks vormideks on siingi kuppelkingud ja kühmkünkad. Vahe seisab ainult selles, et nende kaldenurgad ei ole nii järsud ja nad ise on madalamad Rõuge suurkupidest. Ent seda enam näeme ürgorgude mõjulepääsu, mis annab sageli matkaja silmale kauaks meelesüübiva avaruse.

Kella 5 oli meie esimene matkapäev läbi, sest astusime sisse Vastseliina alevikku. Rühm rivistus üles Vabadussõjas langenute mälestussamba juures. Siin peeti lühike mälestuskõne kangelasile, mis lõppes vastava lauluga. Veetnud öö Vastseliina algkoolimajas, alustasime teisel hommikul kell kuus teekonda Petseri poole. Esimese peatuse tegime Vastseliina mõisas, samanimelise vana ajaloolise kantsi varemeil. See Pühale Neitsile Maarjale pühendatud „Castrum fortissimum in tote patria“ sai alguse aastal 1273. Selle ehitas Tartu piiskop Friedrich von Haseldorp arvatavasti vana eestlaste maalinnana asemele. Tol ajal täitis kants Liivi ordule ja Tartu piiskopkonnale samu ülesandeid mis Irboska ja hiljem Petseri klooster Pihkva linnriigile. Ta oli esimeseks kaitsepositsiooniks rünnakute vastu idast ja ühtlasi lääne kultuuri ning ristiusu levitamise keskuseks. Peab tähendama, et sakslaste juhatusel ei täitnud ta õieti kumbagi ülesannet. Sakslased ei suutnud siit ristiusku viia ida poole ega suutnud ka kaitsta Vastseliinat ja kogu Eestimaad vaenlaste rünnakute eest. Küll aga kannatas Vastseliina ja selle ümbrus sakslaste ja venelaste sagedaste tuldide all. Eesti ajaloost teame, et teda ründasid ja purustasid lugematuid kordi vene vürstid. Aastal 1582 langes Vastseliina koguni Poola ülemvalitsuse alla. Seitsmeteistkümnenda sajandi esimesil aastail näeme Vastseliinas peremeestena rootslasi, kes omakorda mõni aasta hiljem olid sunnitud selle loovutama poolakale. Alles aastal 1625 Jacob de la Gardie võidab Vastseliina püsivamalt Rootsile. Ent siis oli kants täiesti lagunenemisel, nii et leiti vähe elamiskõlvulisi ruume. Kuningas Karl X laskis kantsi uuesti kindlustada ja kaitseiseis-korda seada. Saanud vaevast kindlustustöödega lõpule, ründas aastal 1656 Vene tsaar Aleksei Mihailovitš Vastseliina kantsi ja lõhkus selle jällegi ära. Aga ometi viis aastat hiljem sõlmitud Kärde rahu järgi jäi kants rootslasile. Siin peeti isegi 1676. aastal rootslaste ja venelaste vahel läbirääkimisi rahu edasikestmise pärast. See rahu oli aga lühike. Põhjasõja ajal purustati kants lõplikult. Niisugused on kuivad ja õige lühikesed teated vanast Vastseliina kantsist ja selle ümber asuvast alevikust. Ent meile on teada, et iga rünnaku ajal laastati kihelkond paljaks ja inimesed kas tapeti maha või viidi vang. Pärast Põhjasõda ei olnud Vastseliina kihelkon-

Kaugused ja avarused avanevad matkajate ees (Petserimaalt)

Matkajad mälestamas ja austamas Vabadussõjas langenud sangareid S.-Munamäe külljel all püstitatud mälestusmärgi ees

nas küll enam ühtki küla. Inimest võis näha ainult juhuslikult. Praegu on sellest eesti rahvale kalliksläinud kantsist järele jäänud ainult kõdunevad varemed, millel näeme muinasjutuliselt toredat Vastseliina mõisa parki. Lõplikult on see kants kogu ümbrusega tagasi võidetud alles 1919. aastal. Nüüd süütavad Vastseliina kaitseliitlased 23. juunil kantsil võidutule ja pühitsevad võidupidu toredas pargis.

Pole ka meil enam põhjust norutada sel kantsil, vaid hakkame lauluga minema Petseri poole. Veel 4—5 kilomeetrit ja oleme Petseri maakonna piiril. Siin juhtus aga Kuksina mäel revolutsiooniline vahejuhtum. Rühma pealik, kes alati mootorrattal ees sõitis, et muretseda söögi ja öökorteri eest, võttis taha sadulasse matkarühma juhi ja nad kihutasid koos minema. Nüüd läks alles kisa lahti. Matkajad tõmbasid särgid pükste peale, panid punase bareti kepi otsa ja hakkasid „revoluutsiat“ tegema. Laudid kõige käremaid revolutsioonilisi laule, peeti miitingukõnesid, valiti uusi juhte, tõugati neid jällegi maha ja mõisteti isegi surma, nagu korralikus „revoluutsias“ ikka juhtub, ning mürgeldati nii, et kõrvaltkuulajail külainimesil võis hirm peale tulla. Aga vist isegi „revoluutsiat“ ei saa kaua teha tühja kõhuga. Paar kilomeetrit edasi seisis mõlemad pealikud talu väravas ja kutsusid keha kinnitama. Asuti küll väga lärmakalt talu õue, aga kui revolutsionäärid said igauks tohutu suure võileiva ja paari sentimeetri paksuse singikantsaka pihku, hakkas revolutsiooniline meeleolu haihtuma. Pärast anti veel meelituseks maiuspalana setude rahvustõutu sõirat. Sellega oli revolutsioon lõplikult maha surutud, sest hästisõõnud inimene on ikka reaktsionäär ja vana korra pooldaja. Kiituseks setu perenaisetele laulsime toreda laulu ja jatkasime teed.

Merimäelt saime veel, viimase pilgu heita selja taha, Võru poole, ja ka veel siit paistsid silma Munamägi ja tema võistleja Vällamägi, kui Võrumaa reljeefi valitsejaid. Petseri pool aga nägime tasasemat ja rahulikumat maapinda. Mitte üksi maapinnas, vaid ka hoonestikus on märgata palju erinevusi. Silma paistavad väikesed kribused majad kinniste hoovidega, nagu see on harilik vene külades. Juhtub ka juba seda, et küsid tee ääres

töötavalt või vastu tulevalt mehelt midagi eesti keeles ja ta jääb sulle suurisilmi otsa vahtima, ilma et sõnagi lausuks. Ei jää muud üle kui hõigata „boh na pomoštš“, millele vastatakse kohe „spasiibo“, ja jutt võib alata. Keele tarvitamisega tuli meil siin järjest sisse kukkuda. Seda enam, et matkameestel oli igalt inimeselt, keda nad nägid, midagi pärida. Juttu alustati alati eesti keeles. Juhtus see setuga olema, siis võttis ta „tere“ küll kohe vastu, aga küsimusele ei vastanud. Tuli katsuda vene keeles. Alles nüüd, kui oli meid küllalt silmitse nud, vastas pikkamööda: „Egas ma venelane ole.“ „Oled siis eestlane?“ „Ei. Ma olen setu.“ Sellast juttu tuli setudega sageli ajada. Setu on kas tagasihoidlik või alles ebateadlik oma rahvusest. Ta ei paku ennast eestlaste hulka, kuid venelane ei taha ta ka olla. Kui esitada neile küsimus, et kas setu ei ole siis eestlane, jääb vastus saamata, küll aga ütleb setu, et nad on vene usku. Nähtavasti paneb see setut kahtlema oma rahvusküsimuses. Siin pole ka midagi imestada, sest setu on aastasadu elanud lahus eestlastest. Setumaa on üle 500 aasta olnud piirimaaks, kuuludes alguses Pihkva ja Novgorodi linnriikidele ning hiljem Vene tsaarile. Kui oli eespool juttu Vastseliina kurvast ajalool, siis on Setumaa ajalugu veel kibedam. Tema valitsejais on olnud peale venelaste lühemaid aegu poolakad, leedulased, rootslased ja Liivi ordu ühes Tartu piiskopkonnaga. Sealjuures on need rahvused omavahelistes sõdades sadasid kordi rüüstanud Setumaad. Alles pärast Põhjasõda pääsis Setumaa piirimaa seisundist. Ent tema kultuuriline areng oli läinud senini koguni teist teed kui muul eesti rahval. Liivi- ja Eestimaa sattusid lääne kultuuri mõjupiirkonda, kuna setudel tuli tegemist teha ainult idapoolse, vene, kultuuriga. Pole siis ka ime, et nad on peagu eranditult apostlik-õigeusku ja et nende keeles on palju vene keele sümptomeid. Kindlasti on neist paljud aastasadade jooksul koguni ümber rahvustunud, sest mõned külad, milledest veel J. Hurt räägib kui setu küladest, on täiesti venestunud. Aga see on ju lühike aeg. Võime arvata, mis on sündinud aastasadade jooksul, mil setudel ei olnud mingisugust sidet eestlastega. Nüüd on muidugi venestumisele piir pandud ja setu hakkab ehk pikapeale tundma end eestlasena.

Ent tarvis lõpetada mõlgutamised setudest, sest oleme juba Petseris. Ei või ütelda, et linn jätaks praegu rõõmsa mulje. Tulikahju on teinud siin kohutavat tööd. Annab käia enne kui välja jõuame põlenud linna rajoonist. Pilt on siin päris masendav. Ei puutu silma muud kui kõrbenud puud ja ahervarred. Ühtki inimest ei näe liikumas nende vahel. Hiljem nägin üht vene eite koperdamas ühel tuleasemel. Järele pärides selgus, et ta otsivat raha, mis on tulle jäänud. Sõdurist poeg olevat tal Tallinnas haigeks jäänud. Ta lubanud raha pojale saata, kuid nüüd ei leidvat seda kusagilt. Ja ta otsis halisesed edasi põlenud prahi ja kivide vahelt. Sain aru, et eide mõistusega ei ole enam kõik korras.

Meie peatuskoht oli ette nähtud Kaitseliidu Petseri maleva majas. Vastu võeti meid siin naiskodukaitsjate poolt suurima lahkusega, mis sundis unustama kõik matkavintsutused. Pärast pesemist ja maitsva lõuna söömist läksime kuulsat kloostrit vaatama. Parajasti käis jumalateenistus nõnda-nimetatud suvises kirikus. Kogu

aeg läheb rituaal, sõnalist osa ei kuule. Aga see ehk ongi lõpuks õigem, sest religioon on tundmuse asi, mõistusele ei anna ta midagi. Klooster aga iseenesest pakub vähe huvitavat neile, kes on näinud tsaariaegse Venemaa suuri kloostreid. Kui üks endiseaja vaeseimaid kloostreid, on siin palju kullisiliselt dekoratiivset, mis nii mõnigi kord mõjub odavalt. Kuulsad on Petseri kloostri koopad. Nad olid alguses loomulikud, kuna hiljem on mungad neid süvendanud ja pikendanud mitmes suunas. Nad on seotud kõik omapäraste pühade legendidega, mis teeb nad veetlevaiks apostlik-õigeusklikele venelastele. Pealegi on klooster põimitud tihedalt Vene ajaloo, mis aitab tema väärtust mõnevõrra tõsta venelaste silmis. Meid huvitas rohkem püha tamm, mille kloostri valitsus on sunnitud piirama taraga, et usklikud ei varastaks seal haigusi tervendavat tammekoort. Aga tara kaitsest hoolimata on tamm kuni oksadeni poolpaljaks nülitud. Vaatasime ka vene asulaid väljaspool kloostri piire. Tahtmata tuli meele vene muinasjutt baba-jagaa'st ja kanajalgadel majadest. Nii arhailiselt mõjuvad need.

Teisel hommikul kell kuus siirdusime Irboska poole. Petserist välja minnes on maastik üksluine ja igav. Hakati omavahel klaarima, kes matkajaist magas öösi, kes tantsis Petseri preilidega maleva majas ja kes oli koguni terve öö kadunud. Magajad selgusid kohe, kuna fant-sijaid ja kadunud poegi oli väga raske kindlaks teha. Et ühe maakonna mehed kaitsesid solidaarsuse mõttes teineteist, siis oli varsti kogu rühm grupeeritud maakondade järgi. Ja kes nüüd on kõvem? Leidus aga äraandjaid ja asi läks veel segasemaks ning jäigi segaseks, sest järsku käsutati rivisse ja suitseta nüüd kõrvetava päikese all taksammul mööda tolmust teed Vašina Gorale. See pani unustama öösised vahejuhtumid ja matkamehed läksid päris vaikselt ja leplikult edasi. Liivamäe jaamast hakkas paistma meie esialgne matkasiht, Vašina Gora, mis Vabadussõjas kuulsaks sai. See mägi on võrdlemisi järskude külgedega ja sealt avaneb avar vaade kogu ümbrusele. Pole siis ka ime, et Vabadussõjas käisid visad võitlused selle mäe pärast. Veel praegu on näha mäe külgedel sõjaaegseid kaevikuid. Need on ka ainukesed mälestused siin peetud ägedaist lahinguist. Teised sõjahaavad on parandatud. Ei näe enam mahapõlenud maju ega suurtükitelest lõhutud hooned. Nüüd avaneb siit ainult tore vaade Irboska ja Piusa ürgorgudesse, mis eemalt paistavad oma maaliliste kallastega. Puhunud siin tund aega hakkame Vašina Goralt alla laskuma Irboska ürgoru poole. Läbistame mõned vene külad, kus tee ääres lõigatakse sirbiga rukkist. Ent tantsumehed on jälle platsis ja hakkavad vene tüdrukute hulgas kihutustööd tegema korraliku guljänje kasuks. Aga löömingud ei kuulu matkameeste programmi, seepärast tuli sellest üritusest paratamatult loobuda.

Irboska ürgoru kohta peab tähendama, et see oma vahelduvate vaadetega ei jää palju taha Võrumaa ürgorgudest. Jätsime teed kõrvale ja tulime otse Vašina Goralt mööda ürgoru kallast alevikku. Kogu 12 kilomeetri pikkune vahemaa pakkus õige rohkesti naudingut silmale. Siit ei avane küll vaadet kaugemale, ent mõlemad ürgoru kaldad on ise sedavõrd silmaköitvad, et unustad koguni ära tagamaa.

Et läksime umbropsu mööda metsa, siis hakkasime kahtlema oma tee õiges suunas. Pöördusime juhiste saamiseks sisse ühte vesiveskisse, mida leidub Obtjeki jõel iga kilomeetri peale vähimalt üks. Veskis magas setu sirukil maas. Meie hõigates kargas kohe ta üles ja oli silmapilk nõus õiget teed näitama. Lidus meie ees ligemale pool kilomeetrit maad ürgoru veerele ja näitas käega Mõla kiriku suunas, kinnitades, et sinna on vaevalt kolm kilomeetrit. Käisime näidatud suunas 5 km ära, aga Mõla kirik ei kerkinud silmapiirile. Küsisime veel kord järele ja meile öeldi, et oleme õigel teel, sest kirik olevat siit 4 km kaugusel. Nähtavasti on setul kilomeetri pikkuse mõiste niisama pikk ja aeglane nagu kogu ta elu ja olemine.

Mõla kiriku juures tegime suurema peatuse. Suplesime Mõla järves ja vaatasime kirikut. Tundub, et venelastel on kõik pühakojad rahvast endast välja kasvanud. Kõik kirikud ja pühakud on neil seotud rahva traditsioonidega ja legendiga. Paistab nii, nagu ei olekski greeka-katoliku usk omal ajal Bütsantist Venemaale importeeritud, vaid oleks vene algupära, nii lähedane on see religioon venelaste hinge. Ka Mõlasse on tulnud vanasti keegi erak mõtiskelema. Mõtiskelu, asketism ja üksildus on teinud ta mõne aja jooksul sedavõrd targaks, et kõik selle maailma vägevad isandad on tulnud oma hinge ängistusil eraku käest nõu ja abi paluma. Eraku kuulsus kasvas. Tema võime tõttu imesid teha hakkasid siia inimestest ja Jumalast mahajäetud kohta siginema elamud ja asulad. Nii on kasvanud kogudus, aga ikkagi kirik enne ja siis alles rahvas. Vähe sellest, aegade jooksul on tekkinud kiriku ümber terve plejaad pühakuid, kellele imetegusid praegused põlved austavad ja palvetes ülistavad.

Soovides Mõla kiriku perele kõige paremat, jatkasime oma teed Irboska poole, mis oli meie tänase matka lõppsiht. Tee ääres paistab silma eriti rohkesti toonekurgi. Üks seisab järve ääres heinamaal, nähtavasti konnade jahil, ja ei mõtlegi karta lähedal möödaminevaid lärmakaid matkajaid, vaid tõstab teise jala üles ning vahib meid põlastava ükskõiksusega. Taamal on teine asetanud enda madala maja õlgkatuse harjale ja seisab seal koomilise siluetina, nagu oleks ta nii aastasadasi liikumatult püsinud. Ent pole imestada

Küll maitseb hästi orgi otsas küpselatud lambaliha

midagi. Kurgedel on siin tööd, sest venelaste hulgas on sündivus suur.

Möödume veel 7—8 omapärasest vesiveskist, mis asetsevad peaaegu külg külje kõrval, ja varsti hakkamegi tõusma Vana-Irboska mäkke.

See omaaegne kuulus sõjakants ja ida viikingite asukoht asetseb looduslikult ilusas kohas. Kui uskuda vene vanima ajaraamatu kirjutaja Nestori rahvatraditsiooni, siis asus üks Venemaale kutsutud russi vürstide kolmest vennast, nimelt Truvor, Irboskasse. Nii tema kui ka Valgejärvel asuv vend Sineus surid varsti ja nende maad läksid üle kolmandale vennale, asukohaga Laadogal, kes aga hiljem kolis Novgorodisse. Kas Irboska asutamisest ka eestlased osa võtsid, selle üle vaikivad ajalooramatud. Küll on aga kindel, et siin elas tol ajal soome sugu rahvas ja venelased. Krivitside näol, kolisid siia palju hiljem. Et need maad läksid üle Novgorodi Rjurikule, kelle suguvõsa mõne põlve järele venestus, siis kandus ka venestumise protsess Irboska maa-aladele. Igatahes noorema rauaaja lõpul lõi siin Pihkva linnriik endale kantsi läänest tuleva vaenlase vastu. Ta kaotas küll varsti strateegilise tähtsuse, mis kanti hiljem üle Petseri kloostriksse, kuid Irboska on püsinud venelaste käes ja venestuse mõju all kuni meie Vabadussõjani. Vana kantsi varemed on jäänud tänaseni püsima ja laiuvad kaunis suurel maa-alal. Ka Truvori haud on olemas, isegi rist on sellele asetatud, aga kui ehtne see haud on, jääb iseküsimuseks.

Varemed tukuvad omaette, Irboska alevik aga elab päris harilikku vene küla elu. Meie sissemarssimine alevikku oli siin suureks sündmuseks. Alguses kardeti koguni, et kas ei ole tegemist sakslastega, kes tulevad Vene piiri revideerima. Pärast muidugi sellaseid kartused haihtusid ja meid võeti päris hästi vastu. Isegi lõpuks läks guljänje lahti, mida meie tantsumehed ei jõudnud kogu Petserimaa matka ajal ära oodata. Öhtul

sigines koolimaja ette, kus meie ööbisime, toredas vene särgis pillimees, tegi paar lugu, mille peale ilmusid vene näitsikud ja tants läks lahti. Poole tunni pärast oli kogu Irboska alevik gulänjel. Meie tantsumehed lõhkusid tantsida nii, mis tolm kees. Ainult matkarühma naisemehed tõmbusid varsti tagasi, sest üks neist, meie laulujuht, teinud neile südantlõhestavaid etteheiteid. Ta ütelnud: „kuidas te võite tantsida vene tüdrukutega. Mina küll ei saa. Mul seisab ikka oma naine meeles.“

Teisel hommikul seadsime sammud Riia-Pihkva kivitööd mööda piiri ääre. Mõnel matkajal oli küll vist köht tühjavoitu, sest kahe söögiga söime kogu aleviku üleliigse toidu ära. Oli kohe näha, et mida tihedamalt rahvast, seda vähem leiba. Läbisime enne terve rea vene külasid, kui jõudsimme piirile. Ühes külas käisid juba päeval ettevalmistused õhtuseks gulänjeks. Kohale olid sõitnud kvassi, kompveki ja muu pudu-padu müüjad, nagu vanasti pühapäeviti meie kirikute juures. Piiril aga ei ole midagi huvitavat näha. Siin ei ole küll maastik nii kinnine ja eluavaldusteta kui Narva pool kandis, aga suurt Venemaad ei näe siiski kuigi palju. On küll näha veel talusid ja põlde piiri ääres, kust inimesi alles käesoleval aastal evakueeritud sisemaale, paistavad ka eemal heinalised, heinakuhjad ja võsa vahel sööv kari, aga see on ka kõik. Sellele aga, mida näidata ei taheta, on punutud palkide vahele kõrge lehtpuu okstest tara ette. Mis seal taga tehakse, seda meie ei tea.

Rahuldanud oma uudishimu piiril, pöördus rühm tagasi Senno koolimaja poole, kus oli ette nähtud lõuna. Siin võtsid meid vastu juba kohalikud naiskodukaitsjad ja noored kotkad. Söime, laulsime naiskodukaitsjaile kiitust ja kogunesime Uus-Irboska jaama, kust hakkas varsti tagasisõit sisemaale. See sündis päris vaikes meeolus. Kõigil oli nähtavasti kahju mööduist matkapäevist.

Epa.

T. E. Lawrence: „Seitse tarkuse sammast“ II köide. Tõlkinud A. H. Tammsaare. 335 lk. Hind broš. kr. 4.25, köites, paremal paberil, kr. 5.45. O.-ü. „Noor-Eesti kirjastus“ Tartus, 1939. a.

„Seitse tarkuse sammast“ räägib araablaste mässust Türgi vastu maailmasõja päevil. Lugeja ees avaneb mitte ainult selleaegne sõjasündmustik, vaid kogu Araabia ja tema naabruses asuvate maade elu-olu kõigi nende iseäraldustega maastikult, elanikelt, elutingimusilt, usult, kultuurilt, hariduselt. Missugune tähtsus ja huvi selles aines peitub, selgub juba sellestki, et kristlastegi usk kuulub oma päritolult sinna maailma. Raske on mõista kasinuse ja lihasuretamise õpetust, kui ei peeta silmas, et see õpetus on tulnud kõrvemaalt. Samuti selgub raamatut lugedes, miks türklased, need kunagised kogu Euroopa hirmutised, on tänapäeval surutud nii kitsale maa-alale ja miks nende elupiir peab nähtavasti päev-päevalt aina kitsenema. See kõik ei esine niipalju kirjeldustena kui üksikute inimeste elamustena, sündmustena, seiklustena, mis tunduvad

kord põnevaina, kord naljakaina, kord elusügavusi puudutavaina. See on omapärane, huvitav ja värviküllane maailm, kuhu viib meid see haruldane inglane oma raamatuga.

Surematuks raamatuks nimetatakse T. E. Lawrence'i „Seitse tarkuse sammast“ täielise õigusega. Bernard Shaw ütleb, et see töö kuulub parimate raamatute hulka, mis eales on kirjutatud.

O. Luts: Kogutud teosed XVI. Näidendid I. Kaas E. Kollomilt. 284 lk. Hind broš. kr. 4.—, paremal paberil kr. 4.20, köites, paremal paberil, kr. 5.—. O.-ü. „Noor-Eesti kirjastus“ Tartus, 1939. a.

„Paunvere“, „Kapsapea“, „Ärimed“, „Pärijad“, „Kalevi kojutulek“ kujundavad O. Lutsu kogutud teoste XVI köite. Kõik sellesse köitesse mahutatud näidendid kuuluvad esimest liiki lavateoste hulka, olles naljamängud ja realistliku olemusega lavatükid. Kujud on ütle mata hästi ja loomutruult iseloomustatud. Samuti on näidendite intriig hästi arendatud, meeolu lõikava huumoriga häälestatud ja keel rahvalik selle sõna kõige paremas mõttes.

Igal sügisel kolletavad meie põldudel lokkavad viljaväljad, valmib uudseleib ja täidetakse viljasalvesid uute tagavaradega eelolevaks aastaks. Meie igapäevane leib — see on akuutsemaid küsimusi meie majanduspoliitikas.

Kuidas ja mis määral valmivad maailma viljatagavarad, selle kohta püüame anda allpool vastust, kasutades allikana dr. J. Semjonovi populaarteaduslikku majandusgeograafiat „Maailma varad“, mille esimene osa ilmus hiljuti ka meil, Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel, „Elava Teaduse“ sarjas.

Sellest pole palju aega tagasi, kui hakkasime sööma oma igapäevast leiba selle praegusel kujul. Ja ometi oli leivavili inimkonnale juba iidseist aegadest saadik toitumisvahendiks. See tuli meile Ees-Aasiast, s. o. maa-alalt, kus praegu asuvad Pärsia, Turkestani lõunapoolne osa, Taga-Kaukaasia ja Türgimaa. Kaua usuti, et leivavilja kasvatati seal kõige enne. Uuemad leiud aga tõendavad, et nisu ja otra kasvatati juba nooremal kivialjal, kaheksa kuni kümme tuhat aastat tagasi. Vahemere läänepoolseil rannikul.

Rukis ja kaer tulid Euroopasse hiljem. Need levisid arvatavasti teist teed kaudu. Rukis tungis Euroopasse Musta mere rannikult ja selle varasemaid jälgi siin on leitud Alpide ja Karpaatide vahelisel maa-alal. Üks leid tõestab rukki olemasolu Lõuna-Prantsusmaal umbes 5000 a. e. Kri. Esimesed tõendid selle kasvatamisest ulatuvad aga kaugemaise aegadesse tagasi. Väga huvitav on suhe, mis arheoloogide ja botaanikute arvates oli rukki ja nisu vahel. Soovimatu saatjana on rukis nisule järgnenud arvatavasti põhjapoolsematesse piirkondadesse ja siinsete karmimate loodusetingimuste tõttu on ta enese „äkki“ teinud iseseisvaks ja saavutanud üheõigusluse nisuga. Peab arvama, et see toimus kusagil Musta mere rannikul.

Ürgseis Babüloni ja Egiptuse hauakambreis on säilinud meie ajani nii nisu- kui ka odrateri. Meie muuseumes leidub täpseid andmeid selle kohta, kuidas Vana-Egiptuses külvati, lõigati ja peksti vilja. Meie kõik mäletame veel jutustusi piiblist. Joosep paigutati vaarao poolt vilja järelevalveasutuse etteotsa ja ta organiseeris riiklikku nisuga varustamist. Juba kolmanda aastatuhande alguses e. Kr. kasvatati nisu Hiinas.

Küllalt varasel ajal õppisid ka meie põhjamaalaste esivanemad kasutama leivavilja toiduna. Esialgu korjasid nad ainult teri. Varsti õppisid esiajaloolised perenaised teri röstima. See oli suur samm edasi, sest röstimise tagajärjel eraldub keest hõlpsasti terast ja viimast on kerge katki hõõruda. Purustatud teradest sai kroov — meie jahu eelkäija. Sellest kroovist pudru valmistamiseni oli veel ainult üks samm, mis õnnestus teha arvatavasti ühel või kahel tosinal perenaiste põlvel.

Greeklased ja roomlased tundsid kõiki leivavilja liike. Rukis ei olnud greeklaste juures lugupeetud ja seda põletati peaaegu nagu umbrohtu. Oder omas küll suurt tähtsust, aga kümme korda enam kui otra kasvatati nisu. Viimast ei saadud küllaldaselt omalt maalt ja lisa toodi sisse Egiptusest, Süüriast ja oma

asumailt Musta mere rannikul. Roomas söödi juba hapendatud leiba, pärm oli tol ajal veel tundmata. Hapendatud valge leib oli muuseas kõrgema seltskonna toiduaineks, mida võib lugeda Patroniuse kirjeldusest ühe tõusiku rikkaliku laua üle. Rahvas toitmis ennast kaera- ja hirsipudruga. Neile lisaks tulid oliivid, piim, juust ning häil päevil vein ja liha. Puder ja kookleib olid rooma leegionäri peamiseks toiduks. Selle toiduga kõhu, millest kolm neljandikku oli vett, vallutasid nad maailma.

Keskajal olid Euroopas esikohal rukis, oder ja kaer, mis koos nüüd ida poole rännanud hirsiga ja tatruga moodustasid tolleaegse rahvastiku toidu. Tänapäeval kuuleme hirsipudrust veel ainult muinasjuttudes. Nisu kasvatati peamiselt Lõuna-Euroopas. Kuid ka seal, nagu Kesk-Euroopas, koosnes rahva toit pudrust ja kookleivast. Valge leib jäi kauaks ajaks liht-rahvale maiustoiduks ja koguni arstimiks. Isegi talupojad, kes nisu külvasid ja lõikasid, pidid sööma hirssi.

Hapendatud valge leib oli juba ammugi tuntud, kui lõppeks hakati lisama tainale pärm, et see tõuseks. See sündis ajal, mil Euroopas levis õllepruulimine ja leiburid võisid suurema vaevata hankida pärm. Raske hapu tainas, millest inimkond nii kaua oli ennast elatanud, asendati nüüd tõelise kerge leivaga. Kuid sellele üleminek sündis alles uusajal. Veel a. 1666 esitas Prantsuse valitsus arstiteaduskonnale küsimuse, kas pärm on tervislikult lubatav, ja sai vastuse, et pärm on kahjulik kui vee ja odra mädanemisprodukt (nii seletasid õpetlased humala käärimist).

Sajandite kestes kujunes välja inimsoo „leivakaart“. Lääne pool Reini jõge süüakse eranditult valget leiba. Ida pool Reini asetseb segaleivasortide ala, mis pikkamööda siinpool Elbet ja Oderit läheb üle musta leiva piirkonnaks. See ulatub ida poole kuni Vaikse ookeanini. Ida pool Vislat esinevad musta leiva kõrval ikka enam puder ja tangud. Üle Lõuna-Venemaa valge leiva ala lähevad tangud üle kaukaaslaste kookleivaks ja Ees-Aasia hirsipuder hiinlaste ja jaapanlaste riisipudruks.

400 kuni 500 miljonit eurooplast, ameeriklast ja hindut toidavad end tänapäeval nisust, 500—600 miljonit aasialast riisist. Pealeselle aga toitub 100—150 miljonit inimest Põhja-Euroopas ja Venemaal esijoones rukkist, umbes 50—70 miljonit lõunas ja Lõuna-Euroopas, Ameerikas ja Aafrikas maisist, palju tosinaid miljoneid Indias, Hiinas, Jaapanis ja Aafrikas sööb hirssi. Üldiselt toidab ligi pool maakera elanikest ennast nisust ja rukkist, teised söövad riisi, hirssi ja maisi.

On veelgi palju rahvaid, kes ei tunne üldse ühtki teravilja. Lõunamere pärismaalased elavad peamiselt taro mugulaist, Lõuna-Aasias ning mõnes Aafrika ja Ameerika osas moodustab jamsi mugul peatoiduaine; pärismaalaste suguharud Lõuna-Ameerikas toidavad end manioki mugula tärglisega — brasiilia aroruudiga, millest Euroopa turu jaoks valmistatakse tapiokast; Kesk-Ameerikas söövad pärismaalased banaane, mida nad korjavad enne valmimist, kui tärglis ei ole veel

muutunud suhkruks; Aafrikas toituvad miljonid inimesed jahubanaanist, mis maitseb ainult keedetult ja millest võib valmistada tšelist jahu. Malakas ja Hollandi Indias elatuvad paljud inimesed saagost, mida saadakse tärkliiserikkast saagopalmi säisist. Toiduks tarvitatakse veel bataati, okat, ollukot jne. Ning lõppeks peame mõtlema oma armsale ja asendamatule kartulile.

Lääne-Euroopa ei ole suutnud end kunagi täis süüa omast leivaviljast. Keskajal oli tema rahvaarv palju väiksem kui tänapäeval, selle eest oli ka teravilja kasvula palju väiksem ja ühelt hektarilt ei lõigatud kuigi palju vilja. Hansa tõi nisu Poolast ja Balti riikidest Saksamaale, Hollandisse, Inglismaale, Hispaaniasse ja Portugali. Alles XVII ja XVIII sajandil vähenes Euroopa teravilja sisseveo tarvidus viljelispindala kasvamise ja põllumajandusliku tehnika paranemise tõttu.

Sisseveetavaks teraviljaks oli peamiselt nisu. Varemadel aegadel, kui vedu oli kallid, julgusid kaupmehed ainult nisu kaugemalt transportida. Väikesed purjekad, millele see laaditi, läksid sageli põhja, kannatasid avariisid ja töid enesega kaasa läbimärga ning rikutud vilja. Riisiki oli suur, kuid tasuti kasuga. Tänapäeval on vedu niipalju parem ja odavam, et peale nisu ka odavamaid teraviljasorte, nagu rukist, otri, maisi, üle mere veetakse, ja mitte ainult vilja, vaid ka harilikke õlgi. Siiski jääb nisu peamiseks teraviljaks kaubanduses. Euroopa linnade kasvamine uue ajal on nisuleiva tarvidust tohutult tõstnud. Linnainimene, kes liigub vähe värskes õhus ja sööb liha, elistab saia. Ka tööstustöölised elistavad seda. 18 miljonit tonni nisu ja 3 miljonit tonni nisujahu ujub aastas maailmameredel ja veetakse raudteedel, maisi seevastu ainult 8 milj. tonni, otri 3,7 milj. ja rukist ainult 1,5 milj. tonni.

Peaaegu kogu see teravili tuakse Euroopasse, kuna peamiselt tarbijad elavad siin. Keskmiselt ei söö lääne-eurooplane mitte palju vähem nisu kui mere-tagune elanik. Ameerika ja Austraalia rahvastiku arv on aga palju väiksem Euroopa omast. Seetõttu on seal olemas ülejäägid, mis tarvitatakse Euroopas. On tähelepanuväärne, et Euroopa toodab ise kõige enam teravilja. Kolmandik nisu maailmatoodangust lõigatakse tema põldudelt. Ta tarvitab aga peaaegu poole kogu maakera nisust. Mõlemad Ameerikad toodavad poole nisust, tarvitavad aga ainult viiendiku ja veavad ülejäänu välja, Aasia ja Aafrika tarvitavad ära oma nisu ja veavad isegi natuke sisse. Austraaliale langeb umbes kaks protsenti maailmatoodangust ja ta veab seepärast palju välja.

Nii toidetakse maailma üksikuist „viljakambreist“, mis meie õnneks väga sobival on jaotatud mitmele mandrile. Näiteks kui mõnes maakera osas on halb lõikus, siis toidetakse vilja teises paigas küllaldaselt, ja pealeselle pole meie kunagi värske viljata, kuna aasta igal kuul kusagil valmib „kuldne õnnistus“.

Maailma vanim viljakamber asub Vahemere ümber. Kõik maad, mis lõunast ja idast teda piiravad, kasvavad vanast ajast saadik nisu. Isegi Egiptus vedas eelmisel sajandil veel nisu välja (nüüd veab ta seda sisse). Nisu kasvab hästi Marokos, Alžeerias ja Tunesias ja need maad veavad teda ka välja. Ka Väike-Aasias kasvab nisu hästi, ometi on toodang praegu väike.

Rikkaim Euroopa nisumaa on Prantsusmaa. Tehniliselt on kõige enam edusamme teinud Põhja-Prantsusmaa. Lõunapoolsetes piirkondades seevastu on harimine üsna algeline: aastast 1875 kuni 1925 on Prantsusmaa keskmine saak hektarilt ainult 11 topeltsentnerilt tõusnud 14 topeltsentnerile ja alles viimasel seitsmel aastal ulatus see 17 topeltsentnerini. (Saksamaal 22, Belgias 27, Hollandis 31 dz.).

Põhjapoolseist Euroopa maist kasvavad Holland, Daani, lõunapoolne Rootsi ja Inglismaa nisu vähemal

hulgal. Inglismaal kasvab nisu peamiselt maa edelaosas. Inglismaa nisutoodang ei ulatu kaugeltki omatarviduse katteks: ta toodab natuke enam kui 1 milj. tonni, kuna veab sisse 5 milj. tonni, mõnel aastal ligi 6 milj. tonni, see on kolmandiku nisust, mida kõik teised maakera maad kokkuvõetult välja veavad.

Euroopa suur nisuvöönd algab Doonau tasandikult (Ungarist) ja ulatub sealt Musta mereni. Lõpmatu tasandik, mis siin Balkanist üle Bulgaaria, Rumeenia ja Lõuna-Venemaa kuni kaugele Uurali taha laiub, moodustab Euraania viljakambri, mis on ka kõige võimsam maailmas. Tagapool Uuralit kulgeb ta läänepoolsesse Siberisse. Kliima kuivus, mis läänest itta suureneb, raskendab põllumehe tööd ja kahjustab lõikust, selle eest aga saab nisu „tugevam“, kõvem ja liimirikam — nii nagu pagarid, nuudlivabrikandid ja kondiitrid seda soovivad.

Enne sõda vedas Venemaa hiiglahulgal nisu välja. Sügiseti voolas raudteedel ja jõgedel vilja igast küljest Musta mere kaldale ja igasugune teine kaubaliiklemine tardus sel ajal. Terve voog rullus läbi Bosporuse ja Dardanellide Euroopasse. Seepärast püüdis Venemaa kõigi abinõudega merekitsuste kontrolli enda kätte saada. Kui 1912. aastal Itaalia-Türgi sõja ajal merekitsus teatud ajavahemikuks suleti, siis maksis see Venemaale 600 milj. marka. See kutsus esile tugeva rahulematuse mõjukate maamannikkude ja teraviljaga kauplejate seas. Pangad, mis Venemaa nisueksporti finantseerisid, olid peamiselt Prantsusmaa kontrolli all ja toetasid ka omalt poolt kihutustööd „Hagia Sophia“ (end. Konstantinoopoli peakirik) valutamiseks. Nii on pidanud ka rahulik nisu sõjateemo-nile oma pearaha maksma.

Nooremate viljakambrete ajalugu on Uue Maailma nisukasvatuse kolonisatsiooni ajalugu. Sest saadik, kui aaria vallutajad viisid nisu Ülem-Indiasse, on ta kuni meie päevini jäänud uute maa-alade asustajate alaliseks saatjaks. Seda nisu ülesannet võib jälgida ka Vanas Maailmas. Nii asustati Lõuna-Venemaa Volgataged piirkonnad ja Lääne-Siberi nisukasvatusega. Veel selgemalt esineb see Uue Maailma ajaloos.

Kui Ameerika hakkas nisu välja vedama, siis näis ta kardetava võistlejana Venemaale. See tekitas niisuguse hinnalanguse möödunud sajandi lõpul, et iga võistlus Ameerikaga oli võimatu. Ta sai seda teha, kuna maa oli odav ja paremini kättesaadav kui kitsas Euroopas. Mida enam idast läände, seda suuremad olid farmid. Saksa asunikel Wisconsinis ulatub farmi keskmine suurus 32 hektarini, läänepoolses Lõuna-Dakotas 185-ni, kaugemal preeriais ja Kalifornias ulatub see 1000 hektarini. Niisugustel maatükkidel peab masinad käiku panema ja need tarvitataksegi Ameerikas palju enam kui Euroopas, rääkimata ennesõja-aegsest Venemaast. Käesoleva sajandi algul töötasid Ameerikas juba „isekõitjad“ ja kombineeritud niidupüksumasinad. Need hiiglaslikud, rasked masinad, uuema-aegsete „Combines'ide“ (loe: kombain) eelkäijad, näivad isearalistena vanadel ülesvõtetel: 16 hobust veavad võimsat imeelukat nagu rotid, kes on rakendatud õmblusmasina ette.

Väetisi tarvitavad ameeriklased tublisti vähem kui eurooplased. See eest on ameeriklased eriti leidlikud võistluses kuivusega steppides. Kaheksakümnen-dail aastail hakkasid nad tarvitama n.-n. „dry farming'it“ meetodit. See seisab selles, et pinnas kevadiseks külviks küntakse juba sügisel, aga ainult õhuke-selt, et sügisvihmadest ja kevadel lumesulamisest tekkinud niiskuse sügavale ei imbuks. Enne kevadist külviküntakse maa teiskordselt. Selle meetodi abil võis Ameerika põllundus kaugele preeriasse tungida.

Teatud sortide aretus aga jõudis Ameerikas kõrgele arenemisastmele. Kanada suunas kogu oma vaeva niisuguste „vastupidavate“ ja „kindlate“ sortide aretusele, mis põhjapoolse lühikese suve jooksul hästi valmiks. Selleks andis Venemaa jälle materjali. Šotlane Fife tõi — samuti Venemaalt — ühe nisusordi

sisse, millest sai praegune kuulus „Manitoba“, mis rajas Kanadale kuulsuse juba enne sõda.

Võrratu kiirusega on Argentiina nisu enesele maailmaturul koha võitnud. Seitsmekümnendate aastate lõpul jätkus temast vaevalt maa hõreda rahvastiku toitmiseks; kolmkümmend aastat hiljem vedas Argentiina rohkem välja kui tolleaegne Ameerika ja pärast maailmasõda niisama palju kui ennesõjaaegne Venemaa. See tagajärg saavutati peamiselt maa asustamisega Euroopa väljarändurite poolt. Kõik katsed suurendamiseks asustamiseks olid olnud seni asjatud, kuni raudteed ise asjast kinni haarasid. Seejärel hakkasid Argentiina latifundiumide (suurmõisade) omanikud ise maid asunikele rendile andma. Nii asustati üldiselt La Plata provintsi, mis moodustab kõige tähtsama nisukambri osa lõuna poolkeral. Argentiina pinnaseharimine on Euroopa omaga võrreldes algeline, ehkki tarvitatakse palju viljakoristamismasinaid; põldude väetamine on täieliselt tundmata ja saagid on väga madalad.

Ühes suhtes omab Argentiina tegelikke eeliseid põhjamaade ees. Tema lõikus valmib detsembris, laevalaadungid jõuavad Euroopasse veebruaris või märtsis, täis viis kuud enne Euroopa lõikust. Sel ajal on Argentiinal ainult üks võistleja — Austraalia.

Mõnel aastal veab Austraalia nisu niisama palju välja kui Argentiina ja enam kui Ühendriigid. Ometigi on nende maade võimalused tunduvalt suuremad kui Austraalia. Hea konjunktuuriga aastal veab Argentiina kaks korda niipalju välja. Eeldused, millest on tingitud Austraalia nisukasvatamine, on imetlemisväärased. Mullastik on enamalt jaolt kehva, maa kannatab kuivuse tõttu ja mõnes piirkonnas on põldundus ainult „dry farming“ tõttu võimalik. Nii on tänapäeval Victorias 4 milj. hektaari suurune maaala nisu all, mis oli hiljuti alles kõrb. Nagu maapuudus, nii tiivustab ka inimeste puudus leiutaja mõtet. Pärast 1842. aasta lõikust, mida ei suudetud inimtõhju puudusel täieliselt koristada, valmistas mõlder John Ridley enesele viljakoristamismasina. Selle masina abil oli järgmisel aastal võimalik päevas koristada neli hektaari ühe mehe ja kahe hobusega. Kombed olid tol ajal Austraalias lihtsad. Ridley ei võtnud patenti oma leiutusele, ta avas väikese vabriku ja müüs oma hinnalisi masinaid naabritele. Nii leiutati „Harvesteri“ ja „Combineri“ põhimõte, mis levis üle maailma, mis on nüüd lõpmatult täiendatud, mootorijõuga varustatud ja mis koristab Kanada, Ühendriikide ja Venemaa põlled. Lõuna-Ameerikas nimetatakse seda tänaseni „Australianaks“.

Rukis on teatud paigaga rohkem seotud kui nisu. Ta on Vana Maailma elanik, tema „ülemere-asulad“ räägivad vähe kaasa.

Rukis on põhjamaa vili. Talvrukis kannatab jäisi külmi, kui ta idu on kaetud lumekattega. Sügisel võsunud rohelised lehekeseid võivad kõige valjematele talvekülmadele vastu panna. Nisu esineb samades põhjapoolsetes paikades kus talvrukiski, kuid ainult ruttu valmiv varajane suvinisu: ta saab täisküpseks lühikese põhjasuve jooksul. Niisiis peab rukis võidujooksu kestvuse, nisu aga aja abil. Mis puutub mullastikku, siis on rukis kaugelt vähem nõudlik kui nisu. Ta idaneb hästi niisuguses mullastus, milles nisu ainult kiratseb; ta tarvitab vähe niiskust; lühidalt, ta on jõulisem, vastupidavam, tugevam. Rukkil on palju häid omadusi, kuid ometi on ta jahu turul odavam kui nisujahu, sest leivavilja peamised tarbijad, linnaelanikud, eelistavad saia.

Seepärast külvab talumees parema meelega nisu, kus aga selleks vähegi võimalusi leidub.

Neil põhjusil tõrjuti Euroopas rukis terves ulatuses kehva pinnasega maadele, kus nisu kasvatamiseks tulid ette liig suured takistused; vähimalt niikaua, kuni kunstlikku niisutamist veel ei tuntud. Lõuna- ja Edela-Euroopast taganes rukis kirdesse ja seal sai temast tõeline „vili“. Siin ja seal romaan: maades kasvatatakse teda

veel praegugi, ta ei mängi aga seal üheski rahvamajanduses leivaviljana rolli: teda kasvatatakse söödaviljana, itaallased koguni ainult õlgede pärast, millest nad teevad õne.

Kaks maad — Saksamaa ja Venemaa — toitsid rukkiga enne sõda suurt osa omast ja Põhja-Euroopa rahvastikust. Rukkikultuurilt seisab Saksamaa tublisti kõrgemal järjel kui Venemaa, ja kuigi tema kasvuala suurus moodustas ainult kuuendiku osa Venemaa omast (Poola kaasa arvatud), ometi tootis Saksamaa peaaegu poole sellest rukkist mis Venemaa. Saksamaal tõusis tootmine nii kiiresti, et tal varsti rukist oli enam kui ta tarbida jaksas. XIX sajandi algul oli Saksamaa peamiseks Venemaa rukkiootjaks. XX saj. algul oli ta rukki väljaveolt põhjapoolseisse maadesse Venemaa võistlejaks. Ja veel enam: Saksamaa rukist läks suurel hulgal Veneservaaladesse.

Maailmasõda viis Saksamaa rukkitootmise poolest umbes pool sajandit tagasi. Pärast 1,5 miljoni hektaari, s. o. 18% tema rukkikasvulast, kaotamist (mis läks Poolale), ei suutnud Saksamaa algul enam oma tarviduseks vajalist rukkihulka toota: 1913. aastal tootis ta 12 miljonit tonni, 1920. aastal ainult 5 miljonit tonni. Talupojad olid määratud kehvimisele, sest avatud piiridest voolas teravilja mitmest maast tollita sisse. Juba sõja ajal, kui Saksamaa ja Venemaa olid lõpetanud Hollandi, Daani, Rootsi ja Norra varustamise rukkiga, astusid Ühendriigid, Argentiina ja Kanada otsekohe nende asemele. Ameerika rentnikud hakkasid kiiresti kinni konjunktuurist ja kolmekordistasid oma kasvulaid kirdeosariikides, kanadalased suurendasid seda kahekümnekordselt. Kuigi tänapäeval ülemere maade osatähtsus maailma rukkimajanduses on suurem kui enne sõda, on siiski vanad rukkimaad Saksa- ja Venemaa oma endistele kohtadele jäänud, muidugi teatud muudatustega, kuna nende kõrvale on kerkinud kolmas rukkivõim, nimelt Poola. 1932. aastal tõstis Saksamaa oma rukkitootangu 8,4 miljoni tonnini. Poola tootis 6 miljonit tonni ja Venemaa 22 miljonit tonni. Nagu varem, nii jääb praegugi Venemaa suureks rukki väljaveomaaks, ehkki ta väljaveos vahetevahel esineb tugevaid kõikumisi. Vähemal määral võib seda jälgida ka Saksamaal. Rukis moodustab praegu, nagu varemaltki, kõige tähtsama teravilja nende maade toitmisel. Ei venelased ega ka sakslased ole kaevanud rukkileiva „raskuse“ üle.

Nagu nägime, pole rukis nii liikuv nagu nisu. Selle eest on ta aga „paigalpäisiv ja truu“. Nagu Saksamaal, nii Venemaalgi on raske rukkileib, mitte aga kerge sai, riikide ühinemisele ja koospüsümisele kaasa aidanud. Bismarck tugines rukkimaale Preisile, Peeter Suur rukist kasvatavale Suur-Venemaale ja isegi Habsburgide monarhiale kujunes rukkirikas Austria koondumispunktiks. Ehkki Viini valgete küpsiste linnana on kuulus, on Austria sakslased alati rohkem rukki- kui nisuleiba söönud. Vana Austria tootis kaks korda niipalju rukist kui nisu, kuid sellest ei jatkunud ja ta vedas rukist sisse.

Ajaloolistel koduotsimise aegadel oli nende maadele suurima tähtsusega see, et alal hoida kõigepealt rukkitootmise võimalusi. „Jõudu rukki kaudu“, kõlas siis loosungina isegi saia ja sepiku austajate poolt.

Maailmas toodetakse peaaegu niisama palju otri kui rukist. Kuna rukis aga on kontsentreerunud Euroopasse, on oder levinud üle kogu maailma. Kaks kolmandikku maailmatoogist langeb siiski Euroopale ja Venemaale. Ka Põhja- ja Lõuna-Ameerikas toodetakse väga palju otri ning vähemal hulgal võib teda leida peagu igal pool.

Oder on kõige kiiremini valmiv teravilja ja ta valmib põhjas koguni nendes piirkondades, kus seda ei suuda ka ülruttav nisu. Odra tung lõunasse ja sellastele kergesti kuivavatesse piirkondadesse nagu Kesk-Aafrikasse, kõrbederikkasse Aasiasse ja Ameerika lääneossa, on võimalik ainult selle tõttu, et ta paremini kui nisu kannatab pinnase kuivust. Ta on ühelt poolt ainsaks polaarrahvaste viljaks, idaneb aga teiselt poolt Sahara oasides. Ameerikas (Koloraados) viljeldakse teda 3000 meetri kõrgusel, kus on külmad suved kergete öö-

külmadega, ja Lõuna-Kalifornias, kus tema kõrval üht-aegu õitsevad palmid ja sidrunid. Ainult nüsket kliimat ei kannata oder.

Odrakasvatamine ei pörka seega vastu mingisugusele erilisele kliimaatilisele takistusele. Teda võib kasvatada, kus ta aga on kasulik ja hädatarviline. Muistisel ajal viljeldi otri kõigi Euroopa rahvaste, eriti põhjapoolsete, poolt inimese toitumise eesmärgiga. Teda söödi tangudena ja keedeti supina. Need tarvitamisviisid püsivad veel praegu Inglismaal, Skandinaavia maades, Venemaal, Hiinas, Indias ja Jaapanis. Odratangud või -puder võivad olla tõsisteks heategijateks, kui pärisleib on otsas. Odrapuder oli kord Saksamaal väga armastatud, pole aga praegu enam „moes“: ta ei pea ajaga sammu, kuna ta keetmine tarvitab liig palju aega.

Leivaküpsetamiseks oder hästi ei kõlba, kuna ta jahu sisaldab liig vähe liimainet ja tainas pärmiga ei kerki. Ainus, mis eurooplasele veel on oluline, on odra- või linnasekohv.

Ometi on loomad odrast teisel arvamisel ja söövad teda mõnuga. Eriti hästi kosuvad seed otradega söödetult. Enne sõda vedas Saksamaa Venemaalt sisse üle 3 miljoni tonni otri, peamiselt sööda otstarbeks, pealeselle veel üle 800.000 tonni maisi. Siis ilmnes, et seed maisisöödaga imehästi rasva lähevad. Kuna aga suurte nõudmistega tarbija väärtuse asetab just singile ja rasvale, siis peab sigu enne tapmist söötma otradega. Isegi Daani ja Inglismaa hellitatud seed ei tule otradeta läbi.

Meilegi võiks odra puudumine ühes suhtes raskesti mõjuda: otradest loobuda tähendab õllest loobuda! Kõige suuremad odratarvitajad on õllepruulijad. Nad maksavad otrade eest hästi, seavad aga kõige kõrgemaid nõudmisi tema kohta ja näiteks vene oder ei rahulda neid mitte alati. Ainult mõnes kohas Venemaal toodetakse õlleotri, odrarikkamad kohad lõunas ei anna aga ülepea õlletegemiseks kohast vilja; see kasvab põhja pool, Loode-Ukrainas, Poolas ja läheb sealt Kesk-Euroopasse üle. Parimad õlleodrad kasvavad seal, kus parimad humaladki: Böömi- ja Määrimaal, endises Tšehhoslovakkias. Omaduselt nendega sarnased on Ungari, Saksamaa (Frangi) ja Ameerikas Kalifornia ja kirde-osariikide odrad.

Mida oder sigadele, seda on kaer hobustele. Ta kuulub samuti söötterviljade hulka ja ei liitu nagu odergi leivaküpsetamisel, annab aga inimtoiduna üldtuntud häid kaerahelbeid. Anglosakside ja Skandinaavia maades moodustab see armastatud toidu ja šotlased kirjutavad ta arvele oma rassi järgmised head omadused: tahtejõu, püsivuse ja energia; šoti allikate järgi tuleb juure veel üks šotlase hea omadus, ehkki üldiselt vähem tuntud, nimelt „heasüdamlikkus“. Igal juhul on nii „raudsed iseloomud“ nagu Livingstone ja Gordon kaerahelvetega suureks saanud. Vana inglise vanasõna järgi on „šotimaa kaer inimtoit, Inglismaal loomasööt“. Sellele oskavad šotlased teravalt vastata: „Inglismaa on saanud kuulsaks oma hobuste, šotimaa oma inimeste kaudul!“

Kaera ja tema helvete ülistus ei ole põhjendusteta. Vaatlused on ammu näidanud, et kaeras peitub omadus, mis ergutab inimese kui ka looma eluenergiat. (Õeldaksegi liig vallatu kohta, et „kaer torkab“ teda!) Nii on kaer selles suhtes odrast kaugel ees. Ei teata kindlasti, millest see tuleb, aga tööik seisab kindlana, sest lastele ja haigetele antakse alati kaerahelbeid süüa, et nad saaksid jõudu. Hobuseid söödetakse ka niipalju kui võimalik kaertega, sest neilt nõutakse tööd, mitte aga rasva, nagu sigadelt.

Kõigest teraviljadest on kaer kõige vähem nõudlik mullastiku suhtes. Niisokes kliimas kasvab ta eriti hästi. Kuna Euroopas leidub palju halva mullastikuga, kuid rikkalike sademetega kohti, siis on kaer siin levinud enam kui mujal: enne sõda langes Euroopale koos Venemaaga $\frac{2}{3}$ kogu maailma toodangust, Põhja-Ameerikale umbes $\frac{1}{3}$ ja tühine jääk ülejäänud maakerale.

Ühendriigid, Venemaa, Saksamaa ja Kanada on tähtsaimaid kaeratoojaid maid. Argentiina toodab võrdlemisi vähe, veab aga palju välja, kuna ta ise väga vähe tarvitab. Saksamaa vedas enne sõda tähtsuseta hulgal kaeru sisse, tänapäeval jätkub talle omast toogist ja ta veab isegi natuke välja. Kaera peatarbijaks on Inglismaa. Saare läänepoolsetes niisketes osades toodab ta ise suurel hulgal kaeru, sellest hoolimata veab ta veel sisse umbes $\frac{2}{5}$ kogu kaerast, mida kõik väljavedajad maad ekspordivad.

Kesk- ja Lõuna-Ameerikas elatub palju inimesi peamiselt maisist. Tema algkoduks on Mehhiko. Ameerika „leitudamine“ ajajärgul, mis kestis pärast Kolumbuse esimest reisi üle kaheksa aasta, leidsid eurooplased, kuhu aga jala pistsid, maisi inimtoiduna eest: hispaanlased leidsid teda Mehhikos ja Peruus, inglased Virginias, hollandlased Hudsoni jõe ääres, prantslased Kanadas ja saksa asunikud Lõuna-Kalifornias. Mais oli paljudele vanadele Ameerika kultuurrahvastele „pärisviljaks“: maiadele Kesk-Ameerikas, chibchadele Kolumbias, inkadele Peruus ja atsteekidele Mehhikos. Chicome Couatl'it, atsteekide jumalannat, kes oli neile sama mis roomlastele Ceres, kujutati maisipeadega mõlemas käes. Inkade niisutamisseadeldised olid just maisikasvatamiseks tehtud, kuna rannikuribal ei olnud küllaldaselt sademeid. Kogu nende riigi ehitus ja kõik sotsiaalsed suhted olid rajatud maisikultuurile. Ameerika edelanurgas, Vaikse ookeani rannikul, olid pueblod (indiaanlaste sugharu) ehitatud niisutamissüsteemi ja kindluse ning olid kogu linna rajanud ainult „maisi peale“.

Hulk aega oli Ameerikas mais valgetele toiduks. George Washington, Ameerika vägede ülemjuhataja iseisvussõjas ja esimene Ühendriikide president, toitis end kuni viimaste elupäevadeni maisipudruga, ainult siis anti nisuleiba, kui tema lauas oli Euroopa külalisi. Tänapäeval söövad ainult kõige vaesemad päevatöölised, peamiselt maisivööndi neegrid, maisiputru, kuna Ameerika kogu toodang läheb teiseks otstarbeks. Tänapäeval ulatub Põhja-Ameerika tohtu maisivöönd läbi Lõuna-Mehhiko viljaka pinnasega tasandiku kaugele põhja. Mida enam kirdesse, seda tihedamini on maisiistandusi ja Missourist ida poole muutub see võimas tasandik ainsaks ääretuks maisimereks. Missouri ja Mississipi vahel asub Jowa osariik, kust saadakse rohkem maisi kui kusagilt mujalt maailmas. Maisi kasvula Ühendriikides haarab enese alla 45 miljonit hektaari, see on enam kui nisu ja rukki kasvulad Euroopas (Venemaata) kokku. Ühendriikide maisi toodang ületab nii koguselt kui ka väärtuselt nisu, rukki, odra, kaera, riisi ja aiasaaduste toodangut kokku. Mais on ameeriklastele „vili“; ta on rahvuslik kapital.

Ükski taim ei ole nii tihedasti seotud teatud geograafilise vööndi kultuuriga kui riis. Ta on tüübiline monsuuntuule produkt. Alatised edelatuuled juunist kuni oktoobrini toovad mandrile suurel hulgal niiskust. Sellega langeb monsuunimaades sune kuumuseperiood kokku vihmapajaga. See loob eeltingimused, milles riis kõige paremini valmib. Olgugi et on olemas ka mägi-riis, mis vähem niiskust vajab kui sooriis, on ta ometi teise järgu headusega toode; ta annab väiksema saagi ja ta kvaliteet on halvem.

Euroopa õppis riisi tundma mitte greeklaste ega ka roomlaste, vaid araablaste kaudu. Vanal ajal ei olnud riisi Palestiinas ega ka Egiptuses. Teda ei mainita ei Egiptuse ega Kaldea allikais, ei Vanas ega Uues Testamendis. Alles araablastega tungis riisikasvatuse Egiptusse ja jõudis Aafrika põhjapoolseid kõrbi pidi Lõuna-Hispaaniasse. Siit tuli riis Karl V sõjaväega Itaaliasse ja jäi püsima Po tasandikule. Balkanile töid ta türklastel.

Kõigest taimedest, mis inimest tema toitumise juures teenivad, nõuab riis kõige enam tööd. Enne kui pinnase harimisega saab alata, on niisutamissüsteem, olgugi primitiivne, hädatarviline. Põld, millele riis külvatakse, süvendatakse kõrgendatud

Põhikõrval ja jutuvestis

Mõniste lahingud.

Mida lähemale Asutava Kogu kokkutuleku päev tuli, seda erksamaks muutusid enamlased. Eriti meeldis neile peale tungida Valga-Võru joonel.

Kõva talv andis äkki järele ja saabus kevad. Lumemäed sulasid silmanähtavalt ja kevadine suurvesi lainetas madalamatel kohtadel. Osaliselt oli sellest kasu — see lühendas rinnet. Stakelni all oli võimalik liikuda vaid raud- ja maanteel. Siin oli aga seisukord kindel.

Aprilli 20. kuupäeva paiku tehti meile teatavaks, et peame jälle minema enamlasi nuhtlema sellesse rajooni, kus kuu tagasi olime neid tagasi tõrjunud.

Nüüd läksime küll teises suunas. Nimelt sõitsime esmakordselt ka kitsarööpmelisel soomusrongil. (Viimane on ikka laiarööpmelise kõrval nagu pops peremehe kõrval.) Meid viidi Mustjõe raudteesilla juure. Meiega oli veel soome pataljon — umbes 50 mehe ümber. Kava kohaselt pidime küll pimeduse katte all ületama Mustjõe silla ja siis Mõniste mõisa peale tungima. Rong aga sõitis liig kaua, nii et võisime alles kella 6 ajal asuda tööle. Kitsarööpmelise soomusrong seisis pea jõe kaldal, metsa peidus. Ees lainetas lai veteväli. Mustjõgi oli üle kallaste ja moodustas üle poole kilomeetri laiuse jõe, millest musta vöödina üle käis raudteesild.

Oli ilus kevadine hommik. Punaste pool oli kõik vaikne, ainult üksik kikas kires üle jõe kusagil talus. Pidime koos soomlastega esimestena ületama jõe. Selle järele oleks siis tulnud 3. polgu 2. rood ja lõpuks ratsapolk.

See oli üks raskeimaid ülesandeid. Valges näis otse võimatu olevat seda täita. Punaste vaikumine tähendas vahet ehk seda, et nad ootavad parajat aega meie hävitamiseks. See närveeris kõiki. Teha polnud midagi, kui õige aeg oli maha magatud. Asusime siis

kella 6 paiku sellele hädaohtlikule teele. Liikusime kiirsammul ja hanereas. Umbes kümnekesi jõudsim teistest ette ja olime üsna teise kalda lähedal, kui üks punaste kuulipilduja avas tule. Oli vaid kuulda kuulide klõpsatusi vastu silla raudosi. Nüüd ei jäänud muud üle kui lisada kiirust. Peagi olime kuival maal ning tormasime ägedalt tulistades küljelt kuulipildujale peale. Selleks oli ka viimne aeg, sest muidu poleks dessant üldse saanud järgneda.

Mehed kuulipilduja juures kokkusid ja jooksid minema. See moment kasutati ära ja dessant oli kõik õnnelikult üle. 3. polgu mehi, kes viivitasid tulekuga, tabasid kuulid.

Nüüd suundusime mööda jõekallast Mõniste mõisa peale, kuhu oli kilomeetrit neli. Punased kogusid endid ja asusid vasturünnakule. Ühe talu juures oli tõsisem lööming, saime vange ja kuulipildujaid. Natuke edasi tuli uus heitlus ja kell 10 oli Mõniste, see tähtis ülepääsuvõti, meie käes. Meie tuleku teed tähistasid vaenlase laibad, mida võis olla üle saja.

On huvitav, et just Mõnistet enamlased ei kaitsnud. Siit oleks meil olnud raske neid välja lüüa. Mõisas asus Kalevlaste Malev, kelle ülesandeks jäi mõisa kaitsmine. Meie tulnud teele jäid 3. polgu mehed, ratsapolk ja osa läti polgu mehi, kes seni Mustjõe paremal kaldal olid rinnet hoidnud. Puhkasime veidi ja siis alustasime edasitungimist mööda Võru maanteed. Jõudsim õnnelikult Varstu külani. Siin olid punased endid hästi kindlustanud. Maastik oli neile kaitseks ebasoodus. Algasime siiski lahingut. Padrunite tagavarad sulasid, aga edasi me ei pääsnud. Lipnik Vasserman tahtis lewis'iga hävitada punaste kuulipilduja. Ta tõusis püsti, kuid samas langes surnult maha. Paljude närvid ütlesid üles selles tapvas tules. Eriti on see maksev soomlaste

äärtega kandiku taoliselt, siis ututatakse üle veega ja see „täisjoonud“ põld, mis nüüd koosneb raskest mudasest pudrust, millesse upuvad inimese ja looma jalad, künatakse ja äestatakse. Enne külvi lastakse riisiterad vees idaneda, siis erilistes külvipeenardes kasvada, kuni nad kõrsi ajavad, ja alles siis istutatakse nad põllule. Mõned päevad enne seda vähendatakse vee juurevoolu põllule; niipea kui istutamine lõpeb, hakatakse jälle tugevasti niisutama. Alles lõikuse ajal lastakse põld kuivaks.

Kogu harimise aja — kaks kuud — seisavad inimesed hommikust õhtuni põlvist saadik vees ja mudas. Ja veel üks iseärasus: kogu kasvu ajal hoolitseb riisikasvataja iga üksiku vilja ja iga üksiku taime eest omapärasel viisil. Nagu noored võsukesed üksikult istutatakse, nii lõigatakse hiljem iga riisikõrs üksikult alt-poolt viljapead; õled niidetakse siis omaette.

Riis on kollasele inimesele igapäevaseks leivaks, nii nagu meile nisu ja rukis. Samuti on ta põimitud usu-

listesse jutustustesse ja rahvalauludesse: kirjandus tema üle on ammutamatu. Tähtsad teaduslikud instituudid uurivad ja katsetavad 2000 riisioridi omadustega, mida kollane inimene oma pika ajaloo kestes on kasvatanud. Idas on talupoeg vaene ja orjastatud ja oli seda alati. Seda peenema kultiveerimistehnika on ta enesele töödeldud: juba kaua enne meie ajaarvamise algust väetas hiinlane süsteemikalt oma riisipõlde ja tegi neile niisutamisseadeldisi. Tõepoolest on tehnika sest saadik vähe edusamme teinud, ja täna, nagu tuhandete aastate eest, palub hiinlane oma külalistelt seda teenet, et nad oma kõrgealised kõhud kõigest, mis on neile ainult koormaks, peremehele aga kõrgeima väärtusega ja hädatarviliseks väetusaimeks, heatahtlikult tema maatükil vabastaksid.

Nisu ja rukis, Lääs ja Ida — kaks maailmavaadet, kaks kultuuri, kaks hinge. Kes julgeb otsustada, kumb neist on „tähtsam“ ja „tarvilisem“ inimkonnale? Nisu meelitab kaugusse. Riis manitseb jääma igavikku.

kohta. Nad tõmbusid varsti tagasi, eriti pärast seda, kui üks nende ohvitser langes. See nakatas ka meie mehi ja olude sunnil pidime taganema ka meie. Seejuures olime sunnitud maha jätma Vassermani laiba. Soomlased olid aga osalt Valka joonsnud.

Jõudnud Mõnistesse, selgus, et taandumiseks oli viimne aeg. Enamlased ründasid juba mõisa. Paremalt pool asuvad mehed olid sattunud paanikasse. Rindesse oli tekkinud auk, kuhu enamlased tungisid. Haledamini käis ratsameeste käsi. Üks eskadroni ülem (Valujev) oli suure hirmuga kogu eskadroniga galopeerinud pehmesse rappa, kuhu hobused sisse jäid. Vahvad mehed jätsid oma truud kaaslased saatuse hooleks ja lasksid ise jalga — eskadroni ülem olevat üle Mustjõe ujudes end „päästnud“. Teine eskadron tormas oma ülema juhtimisel üle Mõniste-Saru silla ja kadus nagu tina tuhka. Enamlaste rünnakud tulid nagu lained, kuid nad purunesid vastu Mõniste mõisa müüre ja meie kuulide otsa. Oli pöörane tulistamine. See möll kestis läbi öö kuni valgeni. Enamlasid oli ka suurtükke. Meil neid polnud, kuid kuulipildujatega olime ülekaalus. Meie seisime sel ööl kiviaial — kalevlasel külgedel. Öö oli pime. Teritasime oma silmi, et puurida läbi sellest pimedusest. Olime ka täie õigusega väsinud ja nii mõnigi mees uinus ja kukkus kiviaialt maha. Lahingumüra ei seganud uinumist. Imelik oli kuulda kuulide vilistamist. Keegi tähendas, et see vilin panevat tal hambad valutama.

Varstu alla jäi ka kuulipildujaid maha. Kuid kõigi imetluse päris see lätlane, kes Saeru metsavahimaja juures vangil langes. Ta vedas soomlaste „Maxim“-kuulipilduja ägeda tule alt välja, muidu oleks see paratamatult kaotsi läinud.

Ka järgmine päev polnud rahulik. Enamlased tungisid uuesti peale. Meie rinne tõmbus üha koomale. Viimaks jäi ainult mõis ja selle lähim ümbrus meie valdusse. Lõuna paiku sõitis koha peale ka kpt. Irv. Ta pidas väikese kõne, selgitades üldist olukorda, ja tänas saavutatud edu eest... Veel üks pooltormine öö ja meie saabus toetus Soomusrongide tagavarapataljoni näol. Nüüd algasime uuesti pooleli jäänud tööd — vallutama Varstu küla. Liikusime pataljoni paremal tiival. Varsutus olid enamlased otsustanud meie edasitungimise lõpetada. Üleeilne edu andis neile vist teatavat julgustust. Tagavarapataljon kandis ka tunduvalt kaotusi. Nii langes siin ltn. Joosep Parktal ja 3—4 ohvitseri sai haavata. Tagavarapataljon oli arvrikkam ja see lõi punased põgenema. Enamiku pataljoni koosseisust moodustasid nõnda-nimetatud „Saaremaa mässajad“. Tõeliselt need olid tublid eesti mehed ja head sõdurid.

Meil tuli teha suur ring — pidime jõudma Sänna mõisa. Lahingus lõppesid meil padrunid. Polnud mõteldagi, et neid saaks Mõnistest järele tuua, jäi vaid üle need enamlasilt üle võtta. Nad olid taandumisel ja kergesti võis mõni laskemoonavoor meile ette juhtuda. Olime hoolikalt teel korjanud mahavisatud padrunitaskuid ja ka langenuilt võtsime need ära. Sellest oli aga liig vähe. Laskemoona puudus võis meid lõpuks asetada täbarasse olukorda.

Taludest küsisime järele, kus punased asuvad. Keegi ei teadnud seda täpselt ütelda, aga saime teada, et

enamlaste käsi ka Võru all ei käivat hästi. Õnneks kohtasime üht naist, kes juhatas meile enamlaste ja voori asukoha. Talu, kus enamlased oma vooriga asusid, seisis üsna metsa lähedal mäekuplil. Hiilisime kuni paarisaja sammuni ja tormasime otse peale. Teist teed polnud, padruneid oli veel alles umbes paarkümmend tükki mehe peale. Kõik näis minevat ladusasti. Ainult pahem tiib, mida juhtis äsja saabunud ohvitser ja üks nõrgimaid allohvitsere, käsutati nende poolt just poolelt teelt ootamatult tagasi. Tänu paremale tiivale, kes sellest ei lasknud end häirida ja tormas tallu, saime kaks koormat padruneid.

Ohvitser saadeti soomusrongilt ära; allohvitsers, kes õigupoolest põhjustas selle manöövri, jäi edasi. Ta olevat olnud ülemuste sugulane.

Nüüd polnud enam midagi karta. Liikusime edasi ja jõudsime pea Võru maanteele. Veidi maad edasi läinud, märkasime vastu sõitvat staabi kergesõiduautot, selle järel soomusautot ning viimase järel veoautot. See autode imeline järjestus näis meile üsna koomilisena. Autos oli kpt. Irv ühes kahe adjutantiga. Nad sõitsid, nagu poleks siin sõda kunagi olnud.

Irv tänas meid jälle ja tähendas muuseas: „Mahutage end kuidagi veoautole ja sõidame edasi. Tagavarapataljon on edasi liikunud. Sõidame teist teed kaudu neile külje peale, küll nad siis plehku panevad.“

Nii algaski sõit: ees Irv oma sõiduautoga, taga soomusauto ja veoauto.

Veoauto oli kuhjani mehi täis, samuti soomusauto katus ja saba. Sõitsime metsavahelist teed pidi Võru poole. Tee veeres märkasime sageli punaste kaevikuid, mis igasuguse sõdurivarustusega olid üle külvatud. Mis viga oleks olnud punaseil, kui neil vähegi julgust oleks olnud meid hävitada. Teele oli ka mõnesuguseid tõkkeid tehtud — mõni kraavirenn kaevetud — kuid need ei pidurdanud meie käiku. Takistus tuli aga hoopis teisest küljest. Soomusauto „Vibuane“ oli liig raske. Ühes liivases kohas see jäi kinni. Kaks tundi kulus enne kui ta võis edasi liikuda. Ühelt mäenõlvakult avanes suurepärane vaade ümbruskonnale: mäekuplid, väikesed salud, põllud. Ka jalaväe tegevus paistis siia. Vaenlane taandus kõikjal. Võru poolt tuli soomusauto vastu, nii oli ühendus Võru all tegutsevate vägedega loodud ja meie ülesanne täidetud...

Kapten Irv langeb.

Kui meie võitlesime Mõniste all, olid enamlased Stakelni all edasi nihkunud Sauleki jaamani. Nad sunnitsid 3. polgu roodud taanduma, mis sundis ka soomusrongide dessante taandumisele.

Siin taheti jälle vana rinne tagasi võita, seepärast sõitsime ööl vastu 27. aprilli Valgast Saulekisse välja. Öösel polnud võimalik midagi ette võtta. Hommikul alles võisime mõelda rünnakule. Pealegi olid nüüd meile teadmata vaenlase seisukohad. Uisapäisa ei võidud kogu dessandiga kohe teele asuda.

Mind saadeti 7 mehega luurele. 3. polgu eelpostidelt saime teada, et enamlased asetsevad umbes kolme kilomeetri kaugusel.

Läksime siis üsna julgesti teed pidi. Jõudnud aga umbes pool kilomeetrit edasi, avati äkki meie pihta

püssituli ja üks sõdur langes raskelt haavatuna maha. Hüppasime kiiresti maanteekraavi, kuhu ka haavatu vedasime.

Kas enamlased olid enne meid väljunud või ei teadnud 3. polgu mehed täpselt nende asukohta, kuidas midu võis see äpardus meile kaela langeda.

Tänu vaid maantee sügavale kraavile pääsime tule alt välja. Kahe mehega saatsin haavatu rongile, kes pidid seal teatama juhtumist. Jäime siis siia viiekesi punaseid jälgima. Polnud ka selles erilist raskust, punaste ahelik liikus meie poole. Avasime neile tule, kuid pidime ikka aeg-ajalt taganema. Olime jõudnud üsna 3. polgu eelpostideni, kui enamlased peatusid ja omakorda alustasid tagasiminekut, meie nende kannul. Järsku olid nad kadunud. Mets oli siin põline, kuhu kergesti saab peitu jääda. Lähenesin ettevaatlikult puust puuni hiilides maanteele, lootes seal paremini näha. Jõudnud peagu kümne sammu kaugusele maanteest, nägin kraavis kaht punast. Tulistasin üht. Ei tea, kas tabasin või mitte, sest ümberringi pöösastest avati tuli. Jalad pidid jälle abistama. Nüüd oli mul üpris hea meel, et mets oli nii paks...

Jõudnud kaaslaste juure, läksime enamlasile tulistades vastu, lootuses, et meie dessant, mis iga moment pidi saabuma, teab paukude kõla järgi, kuidas toimida, ja ühtlasi soovides enamlasi meelitada edasi. Seda polnud vajagi — enamlased liikusid ise edasi. Dessant jõudis päralt ja siis ründasime enamlasi eduga.

Mõni kilomeeter edasi (kogu aeg liikusime mööda metsa) nägime puude vahelt enamlaste ahelikku meile lähenevat. Tormasime neile ootamatult peale. Nad tõmbusid tagasi. Neid jälitades leidsime rea blindaaže, mis olid tühjad. Olime punaseid seganud lõunastamast.

Olime jõudnud üsna maantee lähedale, kui nägime seal soomusautot. Et see meie oma võiks olla, seda ei tulnud kellelegi pähe. Pidasime seda vaenlase omaks ja avasime tule. Kuna auto meie tulele ei vastanud, siis tekkis kahtlus ja lõpetasime tulistamise. Selgus, et soomusauto oli meile appi saadetud, ja autol oli ka kapten Irv ise. Nüüd liikusime mööda lagedat põldu, s.-autoga sidet hoides. Jõudnud mäeseljandikule, avati vaenlase poolt meie peale äge tuli. Seal olid päris kaevikud traattõketega. Otserünnakuga me polnud suutlised ilma suurtükile toetuseta punaseid sealt välja lööma. Tõmbusime veidi tagasi ja avasime nende pihta tule (ka teisel pool teed olid kaevikud). Soomusauto sõitis üksi ettepoole. Meie jäime ootama ja lootma, et soomusauto sunnib enamlasi kaevikuist taanduma. S.-auto tuli ka varsti tagasi. Ta peatus veidi orus ja läks uuesti, tuli aga peatselt tagasi. Seal näis miski korrast ära olevat. Samas lendas ka sõnum: kapten Irv sai surma! Lähemalt ei teadnud keegi, kuidas see oli juhtunud. Mõni rääkis, et ta olevat roninud s.-auto katusele, et paremini juhtida ja seal olevat teda enamlase kuul tabanud. Ta kukkunud siis maanteele ning auto sõitnud edasi, ilma et ta oleks kohe märganud, mis oli sündinud...

See teade tekitas hirmsat viha. Soomusauto ja dessant tormasid otse enamlasile peale, kuid enamlased

olid lahkunud, nagu ette aimates meie viha. Irv lamas tõepoolest maanteel. Sealst tõsteti ta üles ja viidi Valka ühes kahe vangiga...

Oli langenud üks parimaid sõdureid...

U e e s t i S ä n n a s .

Lahinguid lõime kogu aeg. Väsimus tikkus võimust võtma, kuid olukord ei võimaldanud puhkust. Mai esimestel päevadel, kui Valga lähedal enamlaste oht oli likvideeritud, saadeti meid jälle Võru rindele. Seal olid enamlased, kui meie ja tagavarapataljon lahkusime, uuesti peale suruma hakanud ja edu saavutanud. Nende suurearvulisele armeele oli sõda kergem, nad said puhata. Meie, soomusronglased, aga pidime igal pool oma naha turule viima, kus häda suurim. Ka jala-väelasil oli nüüd kergem. Nad olid koha peal. Seni kui vaenlane puhkas ja uut hoogu võttis, võisid nemadki puhata...

Antslast sõitsime soomusautodel Sänna peale välja (osa mehi oli varem väljunud). Ööbima jäime ühte mõisa (Tsooru). Puhkus oli meile hädatarviline, sest oli palju öid möödunud, kus ei saanud sõbagi silmale. Meil oli nüüd ka julgem puhata; sest meiega olid kaks soomusautot — „Kalevipoeg“ ja „Toonela“ — ning soomusrongide eskadron, kes valve enda peale võtsid. Väsimus oli nii suur, et kui ulualla saime, siis iga mees vajus maha ning uinus silmapilkselt. Olime uinunud paar-kolm tundi, kui meid äratas kuulipildujate ja püssi ragin.

Ehkki väsimus oli suur, mehed virgusid silmapilkselt, sest see tähendas tõsist hädaohtu.

Meil oli kombeks ja käsuks mitte asjata paugutada. Kui vaenlane oli kaugel, me teda ei tülitanud, teades, et sellest on vähe tulu. Samuti me ei omistanud tähelepanu ta kaugemaa tulele. Ta plöksutas veidi aega, ja nähes, et meie ei omista sellele tähelepanu, lõpetas peagi. Kuid sellast kommet ei harrastatud paljudes väeosades. Kui kaks rumalat alustavad mägede tagant vastamisi plöksutamist, siis see häirib teisi ja varsti käib äge padrunite raiskamine — asja ees, teist taga. Omajagu aitas tule distsipliinile kaasa see asjaolu, et kogu meie padrunite tagavara oli ümber keha, tagavaraladu meil dessandis polnud. Padrunite tarvitamisega tuli olla ettevaatlik.

Seepärast, niipea kui tulistamine algas, kargasid kõik üles, haarasid, ise veel magades, püssid pihku ja välja, mõni isegi ilma mütsita.

Iga mees pani oma püssi reeglipäraselt ühte kohta, et pimedas ei oleks otsimist.

Sellega oli ka vahel nalja. Vahel asendati püss luuaga. Mees, raskelt unine, haaras püssi asemel luua pihku ja tormas välja. Alles teiste irvitamine peletas une ja mees viskas kirudes luua minema...

Mõne sekundiga oli dessant väljas ja tormas punasele peale. Need valgusid laiali.

Mehed olid tulivihased öörahu rikkumise pärast ja, et uni niikuinii oli rikutud, otsustati hommikuks jäetud ülesanne kohe täide viia, s. o. vallutada Sänna mõis.

(Järgneb.)

Riimi Sepp

Tilk ja Piisk

Ballaad

6.

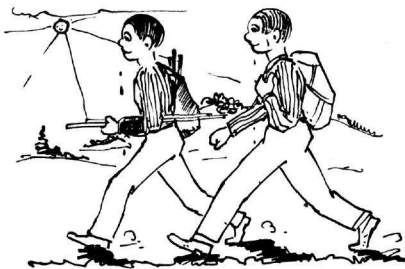
On juba sügis varsti kukil,
näe suvi lõpul, käes august,
kuid päike ikka kõrgelt pukilt
meid nõelub nii, et maa on must.

Ei iga mehe turi talu
karmkuuma suvist päikest meil,
sest vaata, päikse kiirte valu
on kõvem veel kui saunaleil.

Maailm on kuum kui saunalava,
nii tõdesid ka Tilk ja Piisk,
nad seadsid kokku puhkekava
ja matka kasuks langes liisk.

Tilk laadis valmis seljapauna,
Piisk tema kannul matkamees.
Nii asusid nad päikesauna;
hall maantee kulges nende ees.

Paar tundi astunud sai nõnda
kesk maanteetolmu matkateel.
Oh, kaunist loodusestki mõnda
sai osa nägemisemeel.

Ees metsatukk ja väike jõgi,
kus vesi selge kui kristall;
jäänd selja taha linn ja nõgi —
siin sametmuru jalge all.

Puud võimaldavad vilu varju
siin päikse kuuma kiirte eest,
ja taamal maitsvaid viinamarju
võib leida võsastiku seest.

Tee lookleb paelana all jalge,
silm kauneid nägemusi joob,
ja päike üle inimpalge
kuldniite kangaks kokku koob.

Me sõbrad matkameeste moodi
teel löövad laulu, kostab trall.
Kui saabub õhtu, pehme voodi
neid ootab vana kuue all.

Ka telk on varsti üles löödud,
siin selleks kõige kaunim paik,
pea maitsev õhtusöökki söödud
ja saabub õö ning öine vaik.

Õö sirutab siis oma varje
kui ronga emal murti tiibu,
ja öise linnu õudne karje
maa külge päris lihub.

Üks vari mustem veel kui õö
teeb külaskäigu telki,
ja sooritab seal puhta töö
veel enne koidu helki.

Ja hommikul kui uni läind
kurb tõde annab hoobi:
„Meid varas külastamas käind,
viind ära garderoobi!“

On tõsi jah ja kurb on tõik —
kõik kuued, püksid, traksid
on läind varga saagiks kõik;
kakssada krooni maksid.

On järel jäänd kaks aadamat
kui porgandit, oh pergel!
Tont võtaks varast saadanat,
nüüd pole tõesti kerge.

Olukord on tõesti ehk —
eht narr, ma mõtlen nõnda,
kui oleks kas või viigileht,
ka seegi aitaks mõnda.

„Kuid miski pole parata!“
Tilk ohkab läbi rinna:
„Nüüd Aadamana karata
meil tuleb kas või linna.“

Ja nõnda sõbrad kulgevad
täis hirmu, me ei salga.
Maanteele vaevalt julgevad
nad tõsta oma jalga.

Hea juhused siiski päästab neid,
on kadunud vaev ja rist,
neil' teele satub „õnneleid“
— kaks hernehirmutist.

Ja nõnda meeste garderoob
on varsti jälle juttis.
„Hea saatus ikka õnne toob!“
Tilk rõõmu pärast nuttis.

Siis siia maani asi klaar
ja lood on taas vassongis.
Ning Tilk ja Piisk kui sandi paar
nii maantee poole lonkis.

(Järgneb.)

Meilt ja mujalt

5. augustil avaldati Londonis teade, mille järgi näib nüüd olevat kindel Jaapani lõplik ühinemine Saksa-Itaalia liiduga. Sõjaliidu vormiline sõlmimine sündivat juba kuu lõpul, mil Napoli kaudu selleks saabub Jaapanist rohkearvuline eridelegatsioon sõjaväeliste, poliitiliste ja majanduslike ekspertidega. Delegatsioon külastab ka Nürnbergis rahvusotsialistide parteipäeva. Liidu enese sõlmimisest teatavat 26. augustil, kui Itaalia pühitseb fašistliku pöörde aastapäeva.

Lääneriige ajakirjandus käsitleb fakti rahulikult, märkides, et liit oli tegelikult funktsioneerimas juba senigi ja et selle formuleerimine nüüd olevat vaid sümboolne žest ühenduses Moskva läbirääkimistega ja USA seisukohavõtuga Jaapani suhtes.

Kuigi Poola poliitilised ringkonnad on optimistlikud Danzigi probleemi praeguse arengu suhtes. ega ennustata esialgu mingisugust pinevuse suurenemist, siiski ollakse Varssavis üldiselt arvamusel, et vahepeel ei kesta kaua ja et uus kriis algab varsti, võib-olla pärast Tannenbergi meelevaldusi ja Nürnbergi kongressi kõnesid, mis võimaldavad kahtlemata saada vähemalt umbkaudsetki ettekujutust Saksamaa poliitika taliprogrammist. Seda oodates ei imestata poolavastase propaganda süvendamise üle Saksamaa poolt. Mitu korda nädalas mitmed Saksa raadiojaamad, mis asuvad piiri lähedal, levitavad poolakeelseid saateid, mis on määratud nõrgendamise Poola rahva moraali, rõhutades eriti Poola riigikaitse nõrkust, võrreldes Saksamaa omaga. Teiselt poolt püütakse külvata lahkkelisid, ülistades marssal Pilsudskit, kes olevat soovinud sõbralikke suhteid Saksamaaga.

6. augustil arvasid Prantsuse ajalehed teadvat, et sõjalistel läbirääkimistel Moskvas puudutatakse ka Kaug-Ida probleeme. Peaprobleemideks olevat 1) võimalik Poola, Rumeenia ja Greeka toetamine Nõukogude Liidu poolt vastutasuks Inglise-Prantsuse garantiile Balti riikidele, 2) õhujõudude koostöö idas ja läänes ja 3) sõjalaevastike koostöö Ida- ja Põhjameres, samuti koostöö Mustameres ja Vahemeres eesmärgiga sulgeda Vahemere idapoolne osa. Poola ja Rumeenia olevat juba valmis andma oma lennuvälja Nõukogude Vene lennukitele kasutada. Neil asjaoludel arvestatavat, et Poola ja Rumeenia sõjaväelised delegatsioonid kutsutakse samuti Moskvasse, kirjutab leht.

Krakovis algasid suured pidustused Poola leegionide väljaastumise 25. aastapäeva puhul. Linn oli rikkalikult dekoreeritud ja lipuehtes. Kõigist Poola osadest saabus delegatsioone, leegionäre ja endisi rindemehi erirongidel, kokku üle 100.000-de. Pidustuste kulminatsioonipunkti moodustas marssal Smigly-Rydz'i pidulik saabumine. Veidi hiljem ta esines suure huviga oodatud kõnega platsil, kus marssal Pilsudski kuus aastat tagasi võttis vastu oma viimase ratsaväe paraadi.

Marssal Smigly-Rydz ütles oma kõnes: „Meil ei ole agressiivseid kavatsusi kellegi vastu, kuid meie lööme kõigi oma käsutuses olevate abinõudega tagasi iga katse, olgu see otsene või kaudne, kahjustada või rikkuda meie riigi huviseid, õigusi ja auväärust. Kui tänapäeval ilmuvad maailma huultele vahelduvalt sõnad „rahu“ ja „sõda“, siis meie kinnitame: Meie hin-

dame rahu väärtust nagu teisedki rahvad, kuid ükski võim ei või meid veenda, et sõna „rahu“ tähendaks mõnede „võtma“ ja teistele „andma“! Ma ütlen sügava liigutusega, et meil on rahvaste hulgas sõpru, kes saavad aru asjade sisust ja formuleerisid oma seisukoha meie suhtes. (Kiiduavaldused.) Mis puutub Danzigisse, mis on olnud ühendatud Poola külge sajandeid ja mis on kui kopsud meie majanduslikule organismile, siis Poola on defineerinud oma seisukohad ja oma käitumise selgesti ja ühemõtteliselt. Meie seame oma käitumise teise poole käitumise järel,“ ütles marssal Smigly-Rydz.

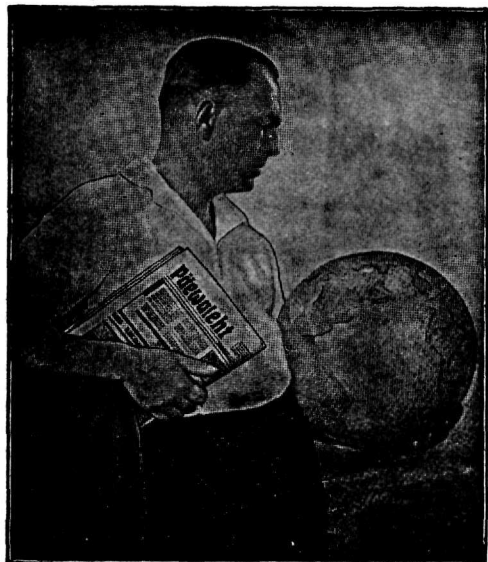
7. augustil, tuues ülevalteid praegu käsil olevatest või algavatest Briti, Saksa, Itaalia, Rumeenia, Türgi, Soome j. t. riikide hiigelsuurtest sõjaväe-manöövritest, teevad Londoni lehed kokkuvõtte, et ühes kõigi nende manöövritele lisaks lippude alla kutsututega on Euroopas praegu otseselt sõjavalmis ja relvade juures 11 miljonit kõige moodsamalt relvastatud meest.

Hispaaniast saabunud teadete järele on Hispaania ametivõimud nädala vahetusel areteerinud hulkaena eraisikuid, keda süüdistatakse nende vabariiklike põgenike abistamises, kes veel praegugi on peidus Asturias mägedes Oviedost lõuna pool. Kuulduste järele viibib seal veel umbes 50.000 endist vabariiklikku ametmeest ja sõdurit metsades ja mäekurudes ja eraisikuist sõbrad hangivad neile toiduaineid. Suuremalt osalt on seal küsimus poliitilisest äärmuslasist ja kodusõja ajal tuntu dünamiidimeeste hulka kuuluvaist Astuuria kaevureist. Seni ei ole aga tsiviilkaardiväe poolt toimeetatud puhastustöö annud soovitud tulemusi. Nädalavahetusel toimepandud hulkareteerimised on tehtud eesmärgiga, et võtta põgenikelt eraisikute abiand. Ühtekokku on kümnes eri linnas areteeritud 1057 isikut. Nad antakse sõjakohtu alla, süüdistades neid riigivaenlaste abistamises, ja neid ootab surmanuhtlus või eluaegne sunnitöö.

10. augustil seletas Poola suursaadik Washingtonis Potocki, ei ainult ime võib viia praeguse Euroopa-kriisi lahenemiseni. Potocki, kes saabus hiljuti tagasi Poolast, seletas et kui Euroopas suudetakse vältida sõda kuni 1. oktoobrini, siis konflikt ei puhke enne tulevat kevadet, kuid on võimalik, et Danzigi sõnat kuulutab äkki vabalinna Saksale kuuluvaks, mis oleks Poolale märgiks astuda tegevusse.

Samal päeval Prantsuse lehtede erikorrespondent usutles Danzigi ringkonnajuhti Forsterit. Küsimusele, kas ta võib ütelda oma nõupidamise tulemuse Hitleriga Berchtesgadenis, Forster vastas, et ta ei taha paljastada jutuajamise tulemust, mis tal on olnud Hitleriga. Ma säilitan teile üllatuse neljapäeva õhtuks kõnes, mille ma pean Pikal turul. Rohkem kui kunagi varem meie ühinemine peab teostuma ja seda kõige lühema ajaga.

Meie ei taha sõda, kuid on lubamatu, et Prantsusmaa ja Inglismaa, toetades Poolat, ergutavad oma julgustusega sõda. Küsimusele, millal tema arvates toimub Danzigi ühinemine Saksamaaga, Forster vastas: Väga varsti. On olemas ainult üks küsimus: Danzig, Saksamaa omandus, peab tagasi minema emamaale. Kõnes, mille ma pean neljapäeval, ma tõendan maailmale, et meie nõudmised on õiged.

Koogu maailma

sündmustest olete
teadlik, kui loete

„Päevalehte“

Kiirelt ja maitsekalt

valmistatakse teile
**trükitööd, kõitetööd,
klišeed, etiketid jne.**

„Päevalehe“ trükikojas

Täielised
**raamatu- ja kirjutus-
materjalide kauplused**

Pärnu mnt. 10 ● Tallinn ● Pikk tän. 2